



BOUWHISTORISCHE VERKENNING

van **HAVEZATE "LUYNHORST" te DIDAM**  
i.o.v. DHR. R. MOM

## Inhoud

Voorwoord.....	II
Samenvatting .....	III
Waardenstelling en adviezen.....	VII
Waardenstelling.....	VII
Adviezen .....	XI
1. Geschiedenis.....	1
1.1 Natuurlijk landschap.....	1
1.2 Bewoning.....	1
1.3 Luynhorst.....	2
2. Beschrijving .....	9
2.1 Gevels huis .....	9
2.2 Aanbouw.....	12
2.3 Tuinmuren .....	12
2.4 Binnenruimte.....	14
3. Literatuurlijst.....	19
boeken .....	19
internet.....	19
Colofon .....	20
Bijlagen:	
Bijlage I: Redengevende omschrijving	
Bijlage II: Bouwaanvraagtekening 1973	

## Voorwoord

In dit rapport wordt het onderzoek behandeld dat is uitgevoerd aan de havezate "Luynhorst" aan de Luijnhorststraat 9 in Didam. Dit huis op een verhoging van een gedeeltelijk omgracht terrein staat min of meer haaks op de weg. Voor dit landhuis dat de opdrachtgever wil gaan bewonen heeft Architectengroep Gelderland uit Doetinchem gevraagd een verbouwingsplan te ontwerpen. Omdat het pand een rijksmonument is heeft de opdrachtgever Adviesbureau Ormel Cultuurhistorie & Bouwtechniek gevraagd een bouwhistorische verkenning voor dit landhuis te maken.

Het onderzochte landhuis blijkt een gedeelte te zijn van voormalige boerderij die ook kenmerken heeft van een havezate en als geheel is aangewezen als rijksmonument. De aanwezige bijgebouwen op het terrein vallen niet onder de bescherming.

Op 5 april 2021 heeft Willem Ormel het complex bezocht en opname gedaan. Voor het bezoek en de opname is met de opdrachtgever een afspraak gemaakt om het bewoonde huis op te nemen. De vloeren van alle verdiepingen waren toegankelijk; een enkele vloer was met een ladder te bereiken. Door aanvullende factoren van bewoners die vanuit dit huis werkten, de bewoonde staat en de vele dozen was wat meer inspanning vereist.

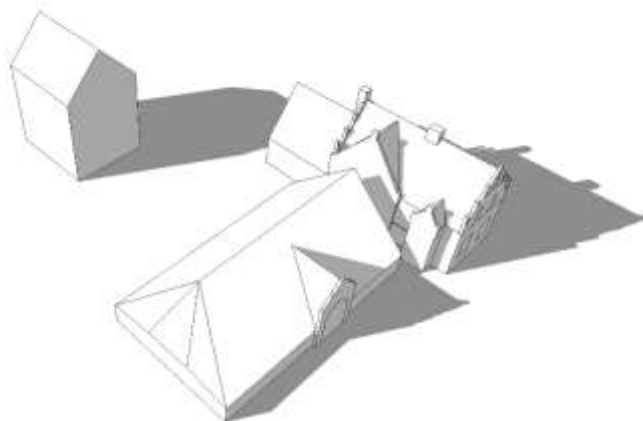
Naast de opname op locatie is enig archiefonderzoek uitgevoerd. Over het pand is niet veel geschreven; de actuele redengevende omschrijving is zeer kort. In boeken over Gelderse kastelen en landhuizen wordt de havezate steevast genoemd; deze informatie is vooral gericht op bewoning en eigendom van personen. Het verdere literatuuronderzoek naar de achtergronden over de geschiedenis en ontwikkeling van de regio en Didam in het bijzonder zijn gevonden in openbare publicaties en beeldbanken geraadpleegd via de websites van het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers (ECAL) het Gelders Archief en de RCE.

Tijdens het onderzoek is door vele mensen hulp geboden. Speciaal wil ik de eigenaar danken voor zijn bereidwilligheid het pand open te stellen ten behoeve van het onderzoek.

Apeldoorn, 18 maart 2021  
Ing. J.W. Ormel, Bouwhistoricus BNB

## Samenvatting

De havezate "Luynhorst" is gebouwd in 1788 met gebruikmaking van nog aanwezig ouder metselwerk en oudere constructieonderdelen, die afkomstig zijn uit de voorganger, maar ook van afgebroken gebouwen op een omgracht terrein. Een prent uit 1721 door Jacobus Stellingwerff naar Maximiliaan de Raad dient hiervoor als basis. Achter de vrijstaande schuur met poort is een hoger gebouw afgebeeld dat waarschijnlijk de oorspronkelijke kern van de havezate vormde.



Afb. 1: Prent uit 1721, waarop de 'Luynhorst' is afgebeeld, waarschijnlijk vanuit het zuidoosten. Ernaast het model in vogelvlucht vanuit het zuidoosten gemaakt in sketch-up®.  
Bron afbeelding links: Beeldbank RKD, nr. 000018664

Hoewel de havezate al in het midden van de 14de eeuw wordt genoemd is het eerste bewijs voor het bestaan van deze havezate een jaartalsteen "Ao 1560" die is ingemetseld in de zijgevel van het huidige huis. Gezien de politieke situatie rond die tijd en de ontwikkelingen daarna en de gevolgen daarvan zou er rond 1600 niet veel meer van de havezate overeind staan. De aanwezige materialen en constructies wijzen op de bouw c.q. herbouw van de havezate in het begin van de 17de eeuw. Het metselwerk van de rechter zijgevel aansluitend op de achtergevel in huidige gebouw bezit drieklezoren dat is samengesteld met een baksteenformaat daterend uit de late middeleeuwen. Vooral houten elementen en constructies, zoals de moer- en kinderbinten plafonds, de Y-vormige ankers in de gevel en de jukken in de kapconstructie dateren wel uit die 17de eeuw. Waar de muur tussen de middelste kamer en de opkamer een duidelijk dateerbare 17de-eeuwse kern bezit, dateren het dikke muurgedeelte langs de gang en in de achtergevel deze waarschijnlijk ook uit deze periode. Uit enkele 18de-eeuwse prenten, waaronder de hierboven al genoemde kan een 17de-eeuws huis worden afgeleid, dat was samengesteld uit het linker en het middelste vertrek die samen met een zolder is afgedekt onder een zadeldak tussen twee in- en uitzwenkende topgevels, die kenmerkend zijn voor de vroege 17de eeuw. Tegen de buitenzijde van de rechter topgevel was een lagere aanbouw aanwezig ter grootte van het rechter vertrek met de daarom heen aanwezige gang. In de breedte van de gang was waarschijnlijk de schouwboezem opgenomen uitlopend in een schoorsteen tegen de topgevel.



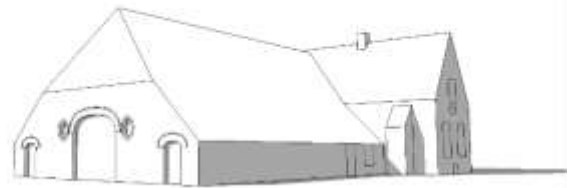
Afb. 2: Linker zijgevel met de memoriesteen, de jaartalsteen en een 17de-eeuws anker.

Nadat de familie van der Heijden tot Baak en Meijering met de Lujnhorst werden beleend voegden zij deze naam toe aan hun familienaam. Deze familie zou de verdere verbouwingen van de havezate bepalen tot in 1963. De eerste verbouwing betreft die van de herenkamer, de huidige opkamer, die waarschijnlijk dan pas werd voorzien van een kelder. De gevels die dit vertrek omsluiten werden daarbij vernieuwd. In de topgevel zijn de duivengaten aangebracht die het huis als havezate bevestigen. Het huis krijgt daarmee in grote lijnen haar huidige vorm. Waarschijnlijk is dit huis minder diep dan het 17de-eeuwse huis; het zou de aanpassingen aan de jukken op de zolder kunnen verklaren. Alleen de op de prent aanwezige uitbouw aan de achterzijde met een eigen topgevel blijft gehandhaafd. De tweede uitbouw werd verkleind en beëindigd met een lessenaarsdakje. In de basis van de topgevel heeft de leenheer een memoriesteen aangebracht die de herbouw van het huis vermeld.



Afb. 3: Het complex vanuit het zuidoosten na 1788 gemaakt in sketch-up®.

In 1813 (1815) werd de bestaande schuur verplaatst naar de westelijke zijde van het huis ten gunste van een achterhuis waardoor het complex op T-vormige plattegrond het karakter van een grote boerderij krijgt. Terwijl de pachter de boerderij redelijk zelfstandig kon opereren had de eigenaar nog steeds de beschikking over de herenkamer. Het verblijf in die kamer werd door een verbouwing echter minder comfortabel, omdat er niet meer gestookt kon worden.



Afb. 4: Het complex vanuit het zuidoosten na 1815 gemaakt in sketch-up®.

Rond 1930 werd het rechter vertrek verkleind langs de linkerzijde en achterzijde met een gang af te scheiden. Tevens werd het vertrek van een houten vloer voorzien die over de bestaande vloerafwerking werd geplaatst. Het vertrek was toegankelijk vanuit het ganggedeelte achter de entree in de voorgevel. Tegenover deze deur werd een deur naar het middelste vertrek gemaakt. Ook werden in deze periode de zijgevels van het achterhuis vernieuwd en de naar binnen draaiende staldeuren in de achtergevel naar buiten draaiend gemaakt.



Afb. 5: Blokvertanding bij de aansluiting van de zijgevel op de achtergevel.

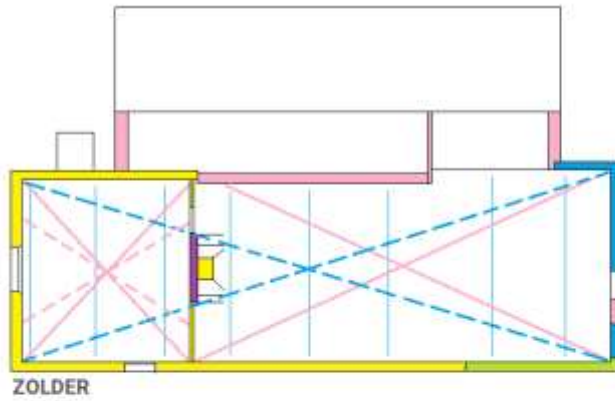
Na de overdracht van het eigendom aan de toenmalige pachter had deze geen verbouwingen meer uitgevoerd. De laatste jaren voordat architect Müller de boerderij kocht had het leeg gestaan, waardoor de kap van het achterhuis zienderogen achteruitging. De architect wilde het huis en het aansluitende gedeelte van het achterhuis gaan bewonen en er zijn kantoor houden. Dit aansluitende gedeelte kreeg de vorm van een aanbouw onder een lessenaarsdak net als de al aanwezige uitbouw tegen de achtergevel. Door het dak en de gehele constructie te verwijderen en de muren van dit achterhuis als contour te behouden bleef dit herkenbaar als achterhuis van een boerderij. Met minimale aanpassingen is het voorhuis gerestaureerd in zijn 18de-eeuwse gedaante, terwijl de aanbouw met de aansluiting op het huis op een traditionele wijze zijn toegevoegd zowel in vorm als in materiaalgebruik en detaillering.



Afb. 7: Het complex vanuit het zuidoosten na 1974 gemaakt in sketch-up®.



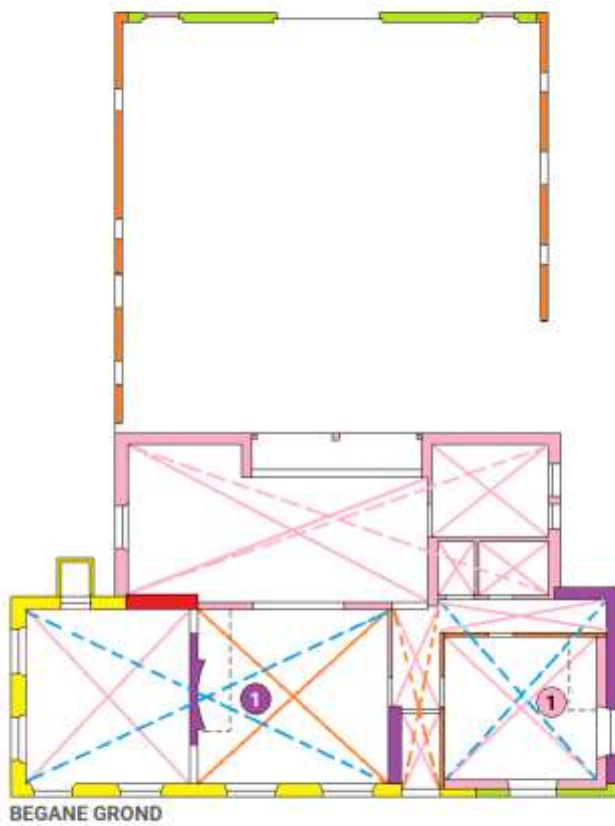
Afb. 6: Achtergevel van het huis en de zijgevel van de aanbouw beiden uitgevoerd in kruisverband.



ZOLDER

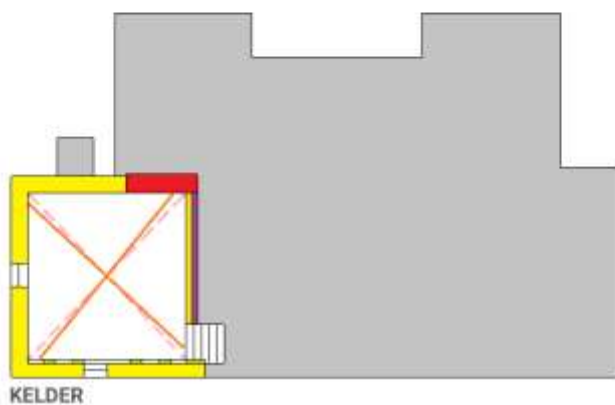
LEGENDA

- XVI
- XVIIa
- 1788
- 1788, hergebruik XVIIa
- 1813 (1815)
- ca. 1930
- 1974
- datering van de vloer in de aangegeven perioden
- datering van plafond, zolder of kap in de aangegeven perioden
- interieur elementen in de aangegeven perioden



BEGANE GROND

1: Stookplaats met schouwboezem



KELDER

## Waardenstelling en adviezen

Als uitgangspunt voor de contextuele waardenstelling zijn de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek 2009 (opgesteld door onder andere de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) gebruikt.

### Waardenstelling

In de waardenstelling wordt het object beschouwd op verschillende niveaus. Het eerste niveau is de externe of contextuele waardenstelling, waarin het pand beschouwd wordt op cultuurhistorische aspecten. In deze waardenstelling wordt gerefereerd aan de aspecten algemeen historische waarden, stedenbouwkundige waarden, architectuurhistorische waarden, bouwhistorische waarden en waarden vanuit het gebruik. Deze waarden worden vergeleken met de waarden zoals die zijn vermeld in een redengevende omschrijving van het monument, situering in een beschermd stadsgezicht, etc.

### Contextuele waardenstelling

#### Algemene historische waarden

Het huis bezit algemeen historisch gezien positieve waarden vanwege de gebeurtenissen in de regio die het gevolg waren van een politiek onrustige periode tijdens de eerste helft van de 80-jarige oorlog. Misdaden tegen de plaatselijke bevolking, plunderingen en brandstichting hebben hun sporen achtergelaten in de regio en op dit huis dat gedateerd is in 1560 maar een overduidelijke 17de-eeuwse oorsprong bezit.

#### Stedenbouwkundige waarden

Het huis bezit stedenbouwkundig gezien hoge monumentale waarden vanwege de ligging op een verhoging in het landschap op de grens van twee verschillende landschapstypen. De ene zijde wordt bepaald door het natuurlijke dekzandlandschap met kleine hoogteverschillen en natuurlijke begrenzingen terwijl aan de andere zijde het door de mens ontgonnen vlakke landschap met lange rechte verkavelingsstructuren aanwezig is. De waarden worden versterkt door de ligging van het huis op een kleine verhoging en de aanwezigheid van een gracht. Ook bezit het huis hoge monumentale waarden als waardevol ensemble van gebouwen omgeven door hoge opgaande bomen en struiken in het verder vrij open landschap.

#### Architectuurhistorische waarden

Het huis bezit architectuurhistorisch gezien hoge monumentale waarden vanwege de redelijk gave vorm en de afleesbaarheid van de architectuurstijl die de 18de eeuw vertegenwoordigt. De waarden worden versterkt door de aanbouw met elementen in een quasi 18de-eeuwse stijl, gecombineerd met moderne elementen, en de bevestiging van deze datering in de memoriesteen. De restanten van het achterhuis ondersteunen de hoge monumentale waarden als redelijk gave en herkenbare vertegenwoordiger uit de vroege 19de eeuw.

#### Bouwhistorische waarden

Het huis bezit bouwhistorisch gezien hoge monumentale waarden vanwege de afleesbaarheid van de ontwikkeling vanaf de 17de eeuw tot heden in materiaalgebruik, constructiewijze en detaillering. De waarden worden ondersteund door de reconstruerende restauratie die het beeld van een 18de-eeuws huis heeft versterkt.

#### Waarden vanuit het gebruik

Het huis bezit van uit het gebruik hoge monumentale waarden, vanwege de afleesbaarheid van het huis als adellijk huis door de hoge ligging in het landschap, de gedeeltelijk aanwezige omgrachting en de aanwezigheid van duivengaten. De waarden worden versterkt door de aanwezige tuinmuren die verwijzen naar het agrarisch gebruik van het complex en de aanbouw die staat voor het jonge gebruik als luxe woning op het platteland.



## Interne waardenstelling

Bij de interne waardenstelling wordt het object beschouwd op de samenstelling van de onderdelen. De waardenstelling wordt vooraf gegaan door een korte karakteristiek, waarin de belangrijkste kenmerken van het object worden genoemd. In de waardenstelling die volgt wordt het belang van een onderdeel voor de ontwikkeling van het geheel vanuit historisch oogpunt bepaald. Deze gaat uit van drie categorieën: hoge monumentwaarde, positieve monumentwaarde en indifferente monumentwaarde en zijn respectievelijk met de kleuren blauw, groen en geel aangegeven op tekeningen. Deze waardenstelling wordt weergegeven op de ingekleurde 'waardenstellingsrepresentatietekeningen.

### ■ HOGE MONUMENTALE WAARDEN

Onderdelen die essentieel zijn voor het herkenbaar houden van het oorspronkelijke gebouwconcept hebben een hoge monumentale waarde. Een hoge monumentwaarde betekent dat:

- Behoud van deze elementen prioriteit heeft
- Aanpassingen alleen te verantwoorden zijn wanneer deze de bestaande monumentwaarden behouden of versterken

Hoge monumentale waarden zijn:

- De vorm van het huis, waarvan de moderne aanbouw de breedte benadrukt.
- Het voornamelijke 18de-eeuwse metselwerk van de gevels van het huis met daarin alle openingen, verankeringen, uitsparingen en bouwsporen;
- Het nog aanwezige binnenmetselwerk met een 17de-eeuwse datering;
- De zoldervloer van het huis, waarin samengestelde balklagen aanwezig zijn met alle sparingen en bouwsporen, uitgezonderd het moderne vloerbeschot en vloerafwerkingen;
- De op de zoldervloer aanwezige kapconstructie van geschoorde jukken met windschoren en flieringen als ondersteuning van de sporenparen en de aanwezige nokregels, en kilkeperbalken;
- De dakbedekking van de daken;
- De vensters in de gevelopeningen van het huis met de daarin aanwezige oorspronkelijke ramen en deuren m.u.v. de indifferente gewaardeerde vensters en de positief gewaardeerde gereconstrueerde (schuif)ramen;
- De stookplaats met schouwboezem in het middelste vertrek.

### ■ POSITIEVE MONUMENTALE WAARDEN (GROEN)

Onderdelen die ondersteunend zijn aan het oorspronkelijke gebouwconcept hebben een positieve waarde. Een positieve monumentwaarde betekent dat:

- Behoud van het element het uitgangspunt is, maar dat aanpassingen onder voorwaarde dat deze passen in het gebouw mogelijk zijn.

Positieve monumentale waarden zijn:

- De gereconstrueerde (schuif)ramen in het huis;
- De gehandhaafde buitenmuren met daarin de aanwezige (dichtgezette) openingen als herinnering aan het achterhuis;
- De zolderbalklaag in de gang van het huis;
- De vloerafwerking in de middelste ruimte van het huis;

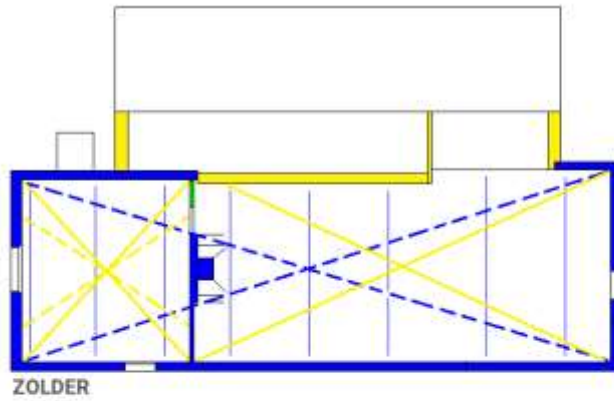
## ■ INDIFFERENTE MONUMENTALE WAARDEN (GEEL)

Onderdelen van het gebouw, die in authenticiteit en detail zijn aangetast of in afwijkende architectuur zijn vernieuwd hebben een indifferente monumentwaarde. Een indifferente monumentwaarde betekent dat:

- Behoud van dit element is optioneel
- Behoud van de herkenbaarheid van het meer oorspronkelijke ensemble wenselijk is.

Indifferente monumentwaarden zijn:

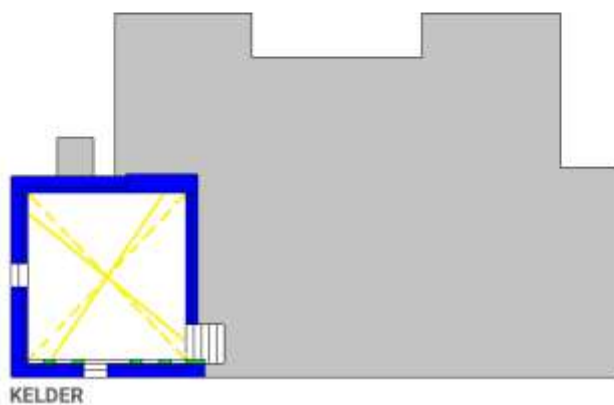
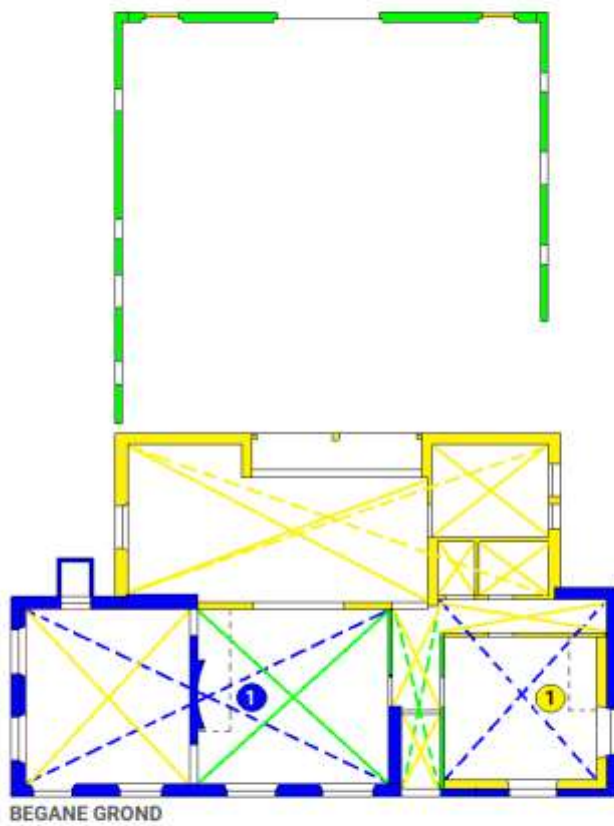
- Het buiten- en binnenmetselwerk van de moderne aanbouw aansluitend op het huis met de daarin uitgespaarde openingen, vensters ramen en deuren;
- De in de openingen aanwezige vensters met schuiframen, deuren en de schuifpui;
- Het venster in de rechter topgevel van het huis
- De getimmerde randafwerkingen van de daken;
- Het moderne vloerbeschot op de zolder van het huis;
- De moderne vloer- en plafondconstructies in de kelder;
- De moderne vloerafwerkingen in het huis;
- De moderne dakconstructie met de ondersteunende spantconstructie van de aanbouw;
- De moderne vloer-, wand- en plafondaafwerkingen in de aanbouw;
- De stookplaats met schouwboezem in het rechter vertrek.



LEGENDA

- hoge monumentwaarden
- positieve monumentwaarden
- indifferente monumentwaarden
- monumentwaarden van vloer, drie categorieën
- monumentwaarden van plafond, zolder of kap, drie categorieën
- interieuraspecten, drie categorieën

1: Stookplaats met schouwboezem



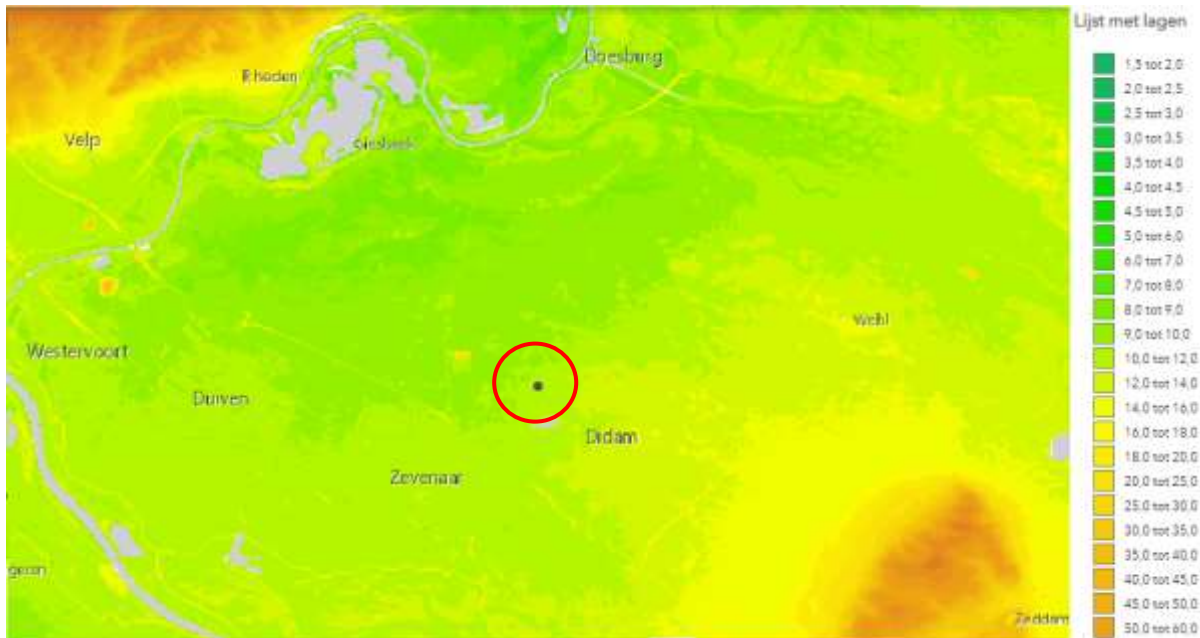
**Adviezen**

De bouwhistorische verkenning geeft met de nodige aannames een redelijk beeld van de ontwikkeling van het huis vanaf de 17de eeuw. Van oudere bouwfases kunnen alleen aannames worden gedaan, waardoor een relatie met de jaartalsteen niet mogelijk is. Om deze relatie te kunnen leggen zou aanvullend bouwhistorisch en/of archeologisch onderzoek wenselijk zijn. Gezien het agrarische gebruik in de laatste tweehonderd jaren is de verwachting laag te noemen.

## 1. Geschiedenis

### 1.1 Natuurlijk landschap

Het landschap waarin Didam ligt is grotendeels ontstaan tijdens het Pleistoceen, een geologisch tijdperk dat zich kenmerkte door afwisselend warme en koude periodes. Tijdens de koude periodes daalde de zeespiegel en rukte het landijs naar het zuiden op. In de derde ijstijd (Saalien) reikten de tongen van dit landijs tot over het midden van Nederland en lieten de voor zich uitgeschoven materie en aardlagen als stuwwallen achter. De Veluwe en het Montferland zijn op deze wijze ontstaan. In de laatste (vierde) ijstijd (Weichselien) was het wel zeer koud, maar het landijs kwam niet zover. De met de kou gepaard gaande wind vormen deze periode de zogenoemde dekzandruggen, die de stuwwallen afdekken. Het water van het achtergebleven smeltende landijs en het regenwater dat gedeelten van de afgezette materie met zich meevoerde en boetseerde het landschap verder. Dit water verzamelde zich in kleine stroompjes die samenvloeiden tot beken en rivieren die uitmondten in zee.



Afb. 8: AHN hoogtebestand met in de linker bovenhoek en de rechter onderhoek resp. het Veluwemassief en het Montferland. De havezate ligt op de grens van het Montferland waar deze overgaat in het diepere gedeelte van de IJsselvallei.

Bron: [www.ahn.nl](http://www.ahn.nl)

### 1.2 Bewoning<sup>1</sup>

De aanwezige hoogteverschillen bieden volop gelegenheid voor mensen om zich hier tijdelijk te vestigen. Vuurstenen werktuigen en afslagen uit de Midden Steentijd (Mesolithicum, 8800-5300 v. Chr.) zijn gevonden ten noorden en ten zuidwesten van Didam en bewijzen de eerste menselijke activiteit in dit gebied. De mensen in dit gebied waren jagers en leefden in dit natuurlijke landschap van wat de natuur hen bood. In de Nieuwe Steentijd (Neolithicum, 5300-2000 v. Chr.) werd de landbouw ontwikkeld waardoor een einde komt aan het zwervende bestaan van mensen in hutten- of tentenkampen. Het uitputten van de niet bemeste grond is een reden om de tot stand gekomen nederzetting met boerderijen te verplaatsen. Ook in de latere perioden zijn vooral op die plekken sporen aangetroffen terwijl bewoningssporen in het

<sup>1</sup> <https://www.liemersverleden.nl/archeologie/didam/index.html>

huidige centrum van Didam pas in de Middeleeuwen zijn aangetroffen. De oudste bewoning sporen bevinden zich op de grens van hoog (zand) naar laag (veen, klei). Ook de havezate "Luynhorst" die op diezelfde grens ligt zou een lang bewoonde plek kunnen zijn.

### 1.3 Luynhorst

De havezate Luynhorst werd voor het eerst genoemd in een geschrift dat dateert uit 1340. Het goed werd daarin "Ludenhorst" genoemd. Uit deze vroegste periode is wel de belening en bewoning van het goed door acht generaties uit de familie Mom (1460 – 1610). Over bebouwing uit deze periode is echter niets bekend. Op een overzichtskaart van het Kwartier van Zutphen uit 1573 door Christian 'sGrooten is de Lijnhorst aangegeven ten noordwesten van Dijem (Didam) aan een water dat in noordelijke richting stroomde en bij Doesburg uitmondde in de Oude IJssel. Het midden van de 16<sup>de</sup> eeuw is politiek niet stabiel. Het hertogdom Gelre verliest haar onafhankelijkheid en de drie kwartieren die nu de provincie Gelderland vormen werden veroverd door de Bourgondiërs. Nauwelijks bekomen van deze verandering werd het ingelijfd in het grote Habsburgse rijk van Karel V en bestuurd vanuit Brussel door een landvoogd. Vanuit Holland ontstond de opstand tegen dit bewind. Niet alleen het bewind, maar alles waar dit bewind voor stond, dus ook het oude geloof. Met harde hand en barbaarse methoden werd tegen de uitingen van dit geloof opgetreden. De broer van Willem van Oranje stadhouder van Holland en Zeeland werd benoemd tot stadhouder over Gelderland en ging rigoureuus te werk. Oude katholieke kerken werden toegewezen aan de nieuwe leer, terwijl verdere katholieke instelling werden opgeheven, hun bezittingen verkocht.



Afb. 9: Uitsnede uit de kaart van Christiaan 'sGrooten met Didam en omgeving. In de cirkel is de havezate "Lijnhorst" aangegeven

#### 1.3.1 Jaartalsteen 1560

In deze roerige tijd is de jaartalsteen Ao 1560 in de linker zijgevel van het huis waarschijnlijk een restant van een niet meer bestaand oorspronkelijk huis. Mogelijk dateert het metselwerkgedeelte in de achtergevel van dit huis zonder duidelijk verband ook nog uit dit bouwjaar. Nader onderzoek zou dat kunnen bevestigen. Het in de rechter zijgevel en de aansluitende achtergevel aangetroffen baksteenformaat zou ook in dit bouwjaar kunnen gedateerd kunnen worden. De bakstenen hebben een formaat dat vanaf de late middeleeuwen vrij lang is toegepast. De incomplete bakstenen en de hoekoplossing van het metselwerk met drieklezoren in de koppenlagen zijn echter te dateren uit de periode na de 16<sup>de</sup> eeuw en wijzen op de herbouw van het bouwwerk aan het begin van de 17<sup>de</sup> eeuw. Ook de aanwezige

gevelankers<sup>2</sup> en de op prenten zichtbare Gelders-Overijsselse in- en uitzwenkende topgevel wijzen op een datering in de eerste helft van de 17<sup>de</sup> eeuw.



Afb. 10: Jaartal steen in de linker zijgevel (links) en de drieklezoren in het metselverband (rechts).

### 1.3.2 Begin 17de eeuw

Het uit het begin van de 17<sup>de</sup> eeuw daterende huis is alleen bekend van enkele prenten, waar van één de tekenaar bekend is. Deze prent is gemaakt door Jacobus Stellingwerff naar het voorbeeld van Maximiliaan de Raad in 1721. Hoewel de positie van de tekenaar niet bekend is zou een plaats op de huidige Luijnhorststraat net voor de brug over de gracht die hier nog aanwezig is een goede optie zijn. Deze positie is mede ingegeven door het feit dat deze zijde (Didamse zijde) van het huis de meest droge zijde is; aan de andere (natte) zijde sluiten de ontgonnen broeklanden aan.



Afb. 11: Prent uit 1721, waarop de 'Luynhorst' is afgebeeld, waarschijnlijk vanuit het zuidoosten. Ernaast het model gemaakt in sketch-up®.

Bron: Beeldbank RKD, nr. 0000186641

Op deze prent staan drie vrijstaande gebouwen, waarvan het rechter herkenbaar is als het nog aanwezige huis met de uitbouw die nog gedeeltelijk aanwezig is en de twee schoorstenen op de nok. Mogelijk is de op de prent zichtbare tweede topgevel in de achtergevel nog een restant van oudere bebouwing. De links daarvan afgebeelde schuur met poortgebouw en het op de achtergrond aanwezige gebouw onder een zadeldak zijn verdwenen. Het bestaan van dit hogere gebouw wordt verder op geen enkele afbeelding of kaart bevestigd. Het heeft nooit bestaan of het is afgebroken voordat de moderne kartering zijn intrede rond 1800 deed. Van de twee andere prenten zijn geen makers bekend, maar dateren uit dezelfde periode. Deze prenten laten, uitgaande van de hierboven omschreven situatie, de huidige voorzijde van het huis zien.

<sup>2</sup> : Restauratie Vademecum, band 3a, DOCblad Anker, smeedijzer 02-2



Afb. 12: Twee prenten van de "Luynhorst", waarschijnlijk gezien vanuit het noordoosten .

Het afgebeelde huis met een zadeldak tussen twee in- en uitzwenkende topgevels bezit aan de buitenzijde van de achterste topgevel een lagere aanbouw/uitbouw. De vensters in de nu zichtbare gevel zijn hoog geplaatst, waardoor ter plaatse van de huidige middelste kamer een kelderachtige ruimte ontstaat. Uit de beschreven prenten ontstaat het beeld dat het complex is samengesteld uit een oorspronkelijke hoofdgebouw (op de achtergrond) dat alle kenmerken van een havezate heeft en een opslaggebouw (spieker), gecombineerd met een schuur die waarschijnlijk functioneerde voor de stalling van vee. Dit vee werd geweid in de ontgonnen broeklanden, terwijl de oogst van de akkers afkomstig was van de hoger gelegen zandgronden.

### 1.3.3 Herbouw 1788

In 1749 werd de familie van der Heyden tot Baak en Meyering met de Luijnhorst beleend<sup>3</sup> en voegden deze naam toe aan hun familienaam. Deze familie had haar domicilie op het Huis Baak te Baak vanaf het einde van de 17<sup>de</sup> eeuw. Het de leenbrief en het leenboek van de havezate zijn aangetroffen in dit familiearchief. De familie van der Heyden tot Baak en Meyering en Luijnhorst liet volgens de aanwezige memoriesteen in 1788 het huis vernieuwen. Bij deze vernieuwing werd de oorspronkelijke havezate afgebroken en werden de belangrijke zaken kenmerkend voor de havezate overgebracht naar het vernieuwde huis. Behalve de in de gevel aanwezige jaartalsteen betreft dit een duivenvliegering, dat één van de kenmerken van de havezate is. Zowel de uitvliegopeningen voor de duiven als een kelderlicht zijn op geen enkele prent aanwezig. Het was voor de leenman van belang dat hun leen als havezate herkenbaar bleef. De opkamer met een eigen buitentoegang bleef tot aan de verkoop in 1963 ter beschikking van de leenman en na de Franse Tijd eigenaar.



Afb. 13: Memoriesteen in de linker zijgevel die de herbouw in 1788 aangeeft; daaronder de jaartalsteen.

<sup>3</sup> : [https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/NL-AhGldA/type/fa/id/0463;zakelijk gedeelte, 7<sup>de</sup> t/m 17<sup>de</sup> punt.](https://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/NL-AhGldA/type/fa/id/0463;zakelijk_gedeelte,7de_t/m_17de_punt)



De kern van de vernieuwing betreft eigenlijk de onderkelderde opkamer, de zolder en de duivenvliding als vervanging van de havezate. Om de kelder te kunnen maken is het gehele linker vertrek verwijderd en opnieuw opgebouwd. De aanwezige topgevel in de achtergevel vormde een natuurlijk begin- of eindpunt van het metselwerk. In de huidige achtergevel sloot het metselwerk waarschijnlijk aan op aanwezige tuitgevel die op de prent uit 1721 zichtbaar is; deze naad is zichtbaar in de grote ruime onder het lessenaarsdak. Langs de voorgevel was de aansluiting op de rechter zijgevel de eerste punt. De voorgevel heeft mogelijk doorgelopen tot aan de blokvertanding in de rechterzijgevel. Waarschijnlijk is bij de vervanging van de voorgevel deze terug geplaatst, waardoor het huis minder diep werd. Hoewel verhouding op prenten niet van doorslaggevende betekenis zijn voor de afleesbaarheid van de breedte ten opzichte van de hoogte is deze verhouding wel veranderd. Het zou de aanpassingen aan de jukken op de zolder kunnen verklaren. De aanwezige aanbouw/uitbouw aan deze zijde werd daarvoor opgehoogd om aan te sluiten bij nieuwe voorgevel. De aanwezige onderbreking van de drieklezoren in de aansluiting van de rechter zijgevel en de achtergevel geeft de mogelijke oorspronkelijke hoogte van deze aanbouw/uitbouw aan. In de topgevel aan deze zijde was een bolkozijn geplaatst dat waarschijnlijk ook uit de havezate afkomstig was. Dit venster werd tijdens de restauratie in 1974 verwijderd. De bestaande topgevel werd waarschijnlijk alleen onder het naar de rechter zijgevel doorgetrokken zadeldak gebracht. De oorspronkelijke schouw van de ruimte in de aanbouw bevond zich waarschijnlijk tegen de tussenmuur die bovendaks als topgevel fungeerde. Door de verbouwing zou deze naar de nieuw opgemetselde zijgevel zijn verplaatst, waarbij de oorspronkelijke boezemruimte werd dichtgelegd.

Het vernieuwde huis was aanvankelijk waarschijnlijk gedekt met riet. De onder het huidige dak aanwezige linker topgevel is beëindigd met vlechtingen, waarvan de bovenrand van de als knelling werd gebruikt. Het in de topgevel aanwezig venster blijkt aanvankelijk net zo breed te zijn als de memoriesteen. De opkamer heeft waarschijnlijk wel een stookplaats gehad. Deze stookplaats was waarschijnlijk geplaatst tegen de achterzijde van de nog aanwezige schouw in het middenvertrek. De enige aanwijzing daarvoor is de in de schoorsteen aanwezige cassette die geïnterpreteerd kan worden als afgehakte zijwanden van een schoorsteenkanaal.



Afb. 14: Achtergevel van het huis waarin links boven de beëindiging van het metselwerk zichtbaar is.

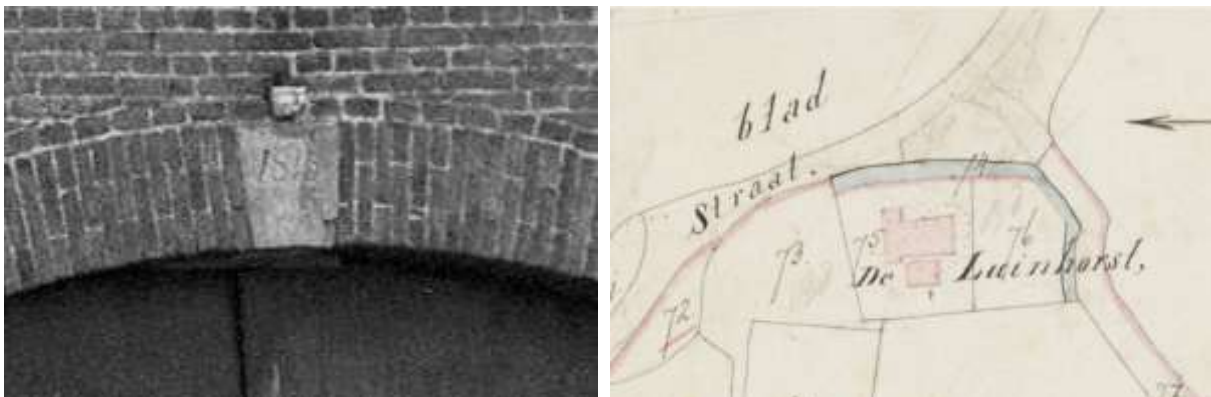


Afb. 15: Samengestelde balklaag in de opkamer (links) en de ankervormen op het metselwerk (midden en rechts).

De zoldervloer ondersteund door moer- en kinderbinten boven het middelste en het linker vertrek werd hergebruikt op dezelfde plaats. De bijbehorende Y-vormige ankers met de omlaag gebogen toppen dateren de balklaag in de vroege 17<sup>de</sup> eeuw. De veelal aanwezige sleutelstukken of consoles waarmee het systeem gedateerd kan worden ontbreken hier. Op de moerbinten werden de verkleinde 16<sup>de</sup>-eeuwse jukken aangebracht; de herkomst van deze niet op volgorde geplaatste jukken is vooralsnog niet te duiden. Het ontbreken van afdrucken of bevestigingsspooren wijst hier op de afwezigheid van deze elementen. De moer- en kinderbinten boven het rechter vertrek inclusief de Y-vormige ankers met omhoog gebogen toppen zijn waarschijnlijk afkomstig uit de afgebroken havezate. Dit geldt waarschijnlijk ook voor de twee afwijkende jukken met een afwijkend telmerkensysteem boven dit gedeelte.

### 1.3.4 Bouw achterhuis 1815

Aan het einde van de 18de eeuw is de havezate als centrum van een landgoed minder belangrijk ten gunste van de agrarische activiteiten die werden uitgebreid. De volgende verbouwing vindt waarschijnlijk plaats direct na de Franse tijd (1794-1813). Het oude geloof dat de Fransen aanhingen bood het katholieke gedeelte van de Nederlandse bevolking de gelegenheid hun geloof meer openbaar te uiten. Tot dan toe werd gebruik gemaakt van schuilkerken of schuurkerken. Zelfs kerken die aan de nieuwe leer waren toegewezen werden teruggegeven. De kerk van Didam is niet van genootschap verwisseld. Wellicht betekende deze verlichting voor de in deze regio wonende katholiek gebleven bevolking onder de bescherming van hun katholieke pachtheer ook voorrechten waardoor agrarische bedrijven konden groeien. Feit is dat aan het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw de bestaande schuur annex poortgebouw werd verplaatst als schuur naast een nieuw te bouwen achterhuis dat aansloot op het bestaande huis.



Afb. 16: Sluitsteen boven de centrale opening in de gevel van het achterhuis met het jaartal 1813 (1815, links) en de uitsnede uit de Kadastrale Minuut (1811-1832, rechts). Bron afbeeldingen Beeldband Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; links nr. 102903 en rechts nr. MIN05034B01

Uit de gebruikte baksteen, de boogvormen met platte laag boven de deuropeningen en de ovale vensteropeningen is af te leiden dat de bouw van dit achterhuis plaats vond in de periode tussen het einde van de 18<sup>de</sup> eeuw en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw. Het reeds bestaan de huis vormde met het nieuwe achterhuis een boerderij op een T-vormige plattegrond; het huis is breder dan het achterhuis. Deze boerderij plattegrond is zichtbaar op de Kadastrale Minuut (1811-1832). Op deze kaart is tegen de rechter zijde van het achterhuis een rechthoekige plattegrond afgebeeld dat mogelijk de herbouwde schuur betreft naast het nieuwe achterhuis. Op een oude foto is te zien dat dit achterhuis was afgedekt met een zadeldak met wolfseind. Op één van de foto's is het jaartal 1813 of 1815 te lezen in de sluitsteen van de boog boven de centrale deur. Waarschijnlijk zijn bij deze bouw ook enkele veranderingen in het huis aangebracht. Het betrof hier de verbreding van het venster in de topgevel en een extra venster dat daglicht verschaftte op de duivenvliering in de topgevel. Ook werd waarschijnlijk het vloerniveau van de opkamer verlaagd, waarbij het waarschijnlijk aanwezige keldergewelf is verdwenen en vervangen door

een houten vloer. De sporen daarvan zijn zichtbaar in de kelderwanden en de verplaatste dorpel van de buitenentree naar deze opkamer. Door deze vervanging kon de waarschijnlijk aanwezige stookplaats niet gehandhaafd blijven en werd verwijderd. Waarschijnlijk kwam de huidige aansluiting van de voorgevel op de rechter zijgevel in deze periode tot stand. Van de aanwezige vensters aan de voorzijde zou er één verplaatst zijn naar de zijgevel. Het doorgezakte metselwerk boven de opening in de rechter zijgevel en de afwijkende beëindiging van de dagkant zijn de belangrijkste sporen voor deze aanpassing. Ook zijn waarschijnlijk bij deze verbouwing de raamindelingen van de schuifvensters gewijzigd naar 6-ruits indeling met een verbrede middenroede.

### 1.3.5 Ca 1930

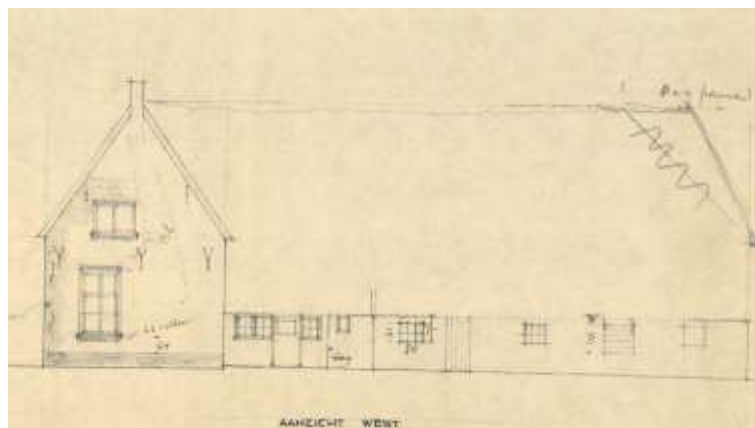
Aan het begin van de 20<sup>ste</sup> eeuw werden nog enkele wijzigingen uitgevoerd. De zijgevels van het achterhuis werden vernieuwd in een dik baksteenformaat dat is gemetseld met cementmortel en voorzien van gietijzeren boogramen. In het huis werd de gang als ruimte geïntroduceerd. Deze gang die oorspronkelijk bij het rechter vertrek behoorde werd daarvan afgescheiden met een muur die aansloot op de onderzijde van de zoldervloer. De kinderbinten in de gang waren afgezaagd en vervangen door een lange balk evenwijdig aan het moerbint. De centraal in de zijmuren van de gang aangebrachte deuren vormen een envilade met doorzicht vanaf de stookplaats in het rechter vertrek naar die in het middelste vertrek en omgekeerd. Het rechter vertrek is voorzien van een houten vloer, die gezien de opstap vanuit de gang waarschijnlijk op de oorspronkelijke vloerafwerking is gelegd. Tevens is het rechter vertrek minder diep gemaakt waardoor een gangruimte parallel aan de achtergevel ontstond. De zolder wordt vanaf de buitenhoek van het vertrek ondersteund door een stuk moerbint, waarvan de uitsparingen aan de onderzijde aanwezig zijn. Het uiteinde van deze smalle ruimte is afgescheiden en moet gezien het aanwezig tegelwerk als sanitaire ruimte zijn ingericht. De eenvoudige kozijnen, voorzien van een kunststenen dorpel en een standaard Bruijnzeel deur en het tegelwerk met strips in de betegeling wijzen op een verbouwing rond 1930.



Afb. 17: Plafond in de gang achter de entree. Aan weerszijden van de zijmuren bevinden zicht moer- en kinderbinten.

### 1.3.6 Restauratie 1974

In deze hoedanigheid blijft de Luynhorst als boerderij bestaan tot aan 1973. Het complex is tot 1963 nog in het bezit van de familie van der Heyden tot Baak en Meyering en Luynhorst die het



Afb. 18: Uitsnede uit de bestaande toestand met diverse aantekeningen. De noklijn is golvend aangegeven.  
Bron: Tekening bestaande toestand 1973, aanwezig in het huis.

verkocht aan de pachter<sup>4</sup>. In 1973 kocht architect A. Müller de havezate / boerderij van de pachter die dit complex restaureerde en geheel geschikt maakte voor bewoning met modern comfort. Het is de beginperiode van de moderne monumentenzorg, waarin reconstruerend werd gedacht, maar ook praktisch. Müller zag geen mogelijkheden om het achterhuis, waarvan het dak in slechte staat bleek, geheel te gaan bewonen. Hij ontwierp een verkort achterhuis, waarin de benodigde woonruimte was opgenomen, daarbij gebruik makend van de oriëntatie van de boerderij. Na dit eerste ontwerp ontstond het ontwerp met de aanbouw onder het lessenaarsdak dat is uitgevoerd. De opkamer en herenkamer werd kantoor voor het architectenbureau, de middelste kamer werd een soort stijlkamer en de ruimte aan de rechterzijde werd ingericht als slaapkamer. Tegen de zuidelijke zijde van het huis kwam een open leefruimte met aan de ene zijde een zithoek en de andere zijde en keuken en sanitaire ruimten tot stand. Het midden van de leefruimte vormde de verbinding met de stijlkamer aan de noordelijke zijde en een omsloten tuin aan de andere zijde. De omsloten tuin ontstond door het dak en de constructie van het achterhuis te verwijderen. Met gebruikmaking van de plaats van aanwezige deuropeningen in de zijgevels of bouwnaden als afbreekpunten werd de aanbouw op de fundering van het afgebroken gedeelte van de zijmuren opgebouwd. De restauratie van het huis hield de reconstructie van de meerruits vensters in, waarvan de plaats van de wisseldorpels door demontage zichtbaar was geworden. De roedenverdeling werd in overleg met de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg bepaald. De vensters in de topgevels zijn vervangen; de linker topgevel is veranderd in een bolkozijn, terwijl het bolkozijn in de rechtergevel versmald is tot een 9-ruits venster. Ook het op de begane grond nog aanwezige gedeelte van de oorspronkelijke scheidingmuur werd daarbij grotendeels afgebroken en opnieuw opgetrokken als halfsteensmuur tegen het moerbint; alleen het tegen de voorgevel aansluitende gedeelte is gehandhaafd. De muren van de aanbouw werden uitgevoerd als spouwmuur, aan de buitenzijde uitgevoerd in kruisverband dat aansluit bij het metselwerkverband van de bestaande gevels. Aan de binnenzijde werden deze muren gestuct of als schoonwerk in wild verband opgemetseld. De vensters en deuren in de zijgevels werden aansluitend bij het bestaande of gereconstrueerde werk uitgevoerd. De bestaande indeling in het achterhuis direct achter het huis werd geheel verwijderd.



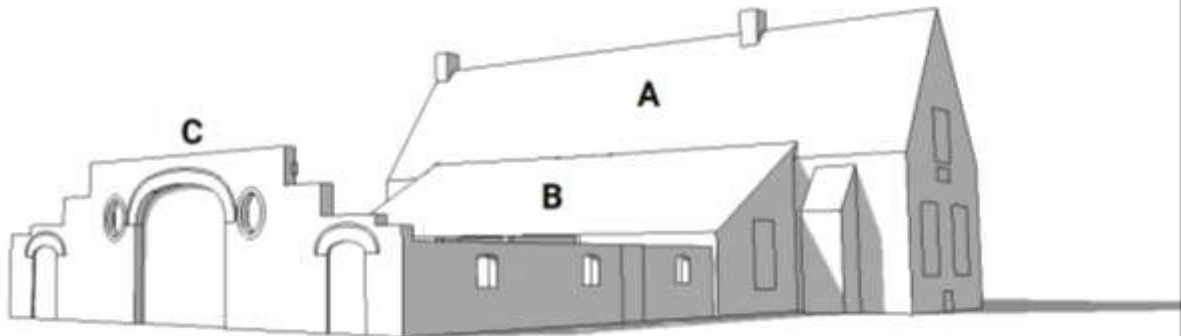
Afb. 19: Nieuw metselwerk ter plaatse van de aansluiting van het voormalige achterhuis. In het metselwerk is een van de moerbinten uit de middelste kamer met de verankering zichtbaar.

---

<sup>4</sup> :J. Harenberg; De kastelen van de Graafschap en de Liemers, Zutphen 1969, nr.61

## 2. Beschrijving

Een breed huis op rechthoekige plattegrond van één bouwlaag hoog met een zolder onder een zadeldak, waarvan de nok evenwijdig loopt met de voorgevel (A). Onder het linker gedeelte bevindt zich een kelder. Tegen de achterzijde is een minder brede aanbouw geplaatst van eveneens één bouwlaag onder een lessenaarsdak dat aansluit op de dakvoet van het achterdakvlak (B). De zijgevels van dit laatste bouwdeel sluiten aan op de muren van een omsloten tuin, waarvan de openingen wijzen op een achterhuis van een boerderij (C).



Afb. 20: Model van het complex vanaf de rechter achterzijde met op de achtergrond het huis (A).

### 2.1 Gevels huis

#### 2.1.1 Metselwerk

De gevels zijn gemetseld in kruisverband vanaf het maaiveld tot aan de aansluiting van het zadeldak. De linker zijgevel en de aansluitende voor- en achtergevel zijn gemetseld in een groen uitgeslagen baksteen met een formaat van 22,5-23 x 10,5-11 x 4,5-4,7 cm en een 10-lagenmaat van 58 cm. Het voegwerk in kalkmortel is iets terugliggend gevoegd met een daggestreep. De topgevel is aan deze zijde beëindigd met vlechtingen. In het metselwerk van de linker gevel en dat van de aansluitende gevelgedeelten zijn Y-vormige ankers aanwezig met omlaag gebogen toppen. Op de strop van deze ankers is een sierlijk gesmede spie aangebracht. In diezelfde zijgevel zijn onder de topgevelvensters twee memoriestenen aanwezig, waarvan de bovenste het jaartal 1788 draagt en een veel kleinere daaronder het jaartal 1560. De lichtere kleur van het metselwerk waarop af en toe zwarte vlekken aanwezig zijn wijzen op een gepleisterd plint dat tijdens een van de restauraties is verwijderd; dit plint is op de rechter zijgevel nog wel aanwezig. Dit metselwerk dateert waarschijnlijk uit 1788, zoals op de memoriesteen is vermeld. Aan de rechterzijde is tegen de achtergevel een kleine uitbouw aanwezig, waarvan het onderste gedeelte is gemetseld in kruisverband; daarboven is halfsteens verband aanwezig. De uitbouw die alleen aan de linkerzijde een kleine opening met een enkelvoudig kozijn bezit is beëindigd met een lessenaarsdak. De uitbouw die gezien de doorgaande bouwnaden los tegen de gevel is gebouwd zou volgens informatie dienst hebben gedaan als toilet. In het uiteinde van de voorgevel die aansluit op de rechterzijgevel is een paarse baksteen verwerkt met een formaat van 22,5 x 10,5 x 4-4,5 cm en een 10-lagenmaat van 58,5 cm. Het voegwerk in kalkmortel bezit doorgestroken platvolle voegen. Dit metselwerk dat het rechter venster omsluit is mogelijk een vervanging van het metselwerk in de groenige bakstenen, waarbij het aanwezige venster is verplaatst of mogelijk twee vensters vervangt. De rechterzijgevel en de aansluitende achtergevel zijn gemetseld in een helderrode baksteen met een formaat van 25-26 x 11-12 x 5-6 cm en een 10-lagenmaat van 74 cm. Het voegwerk in cementmortel is iets terugliggend gevoegd. Dit metselwerk waarin ook incomplete bakstenen aanwezig zijn sluit aan op dat van de voorgevel met een blokvertanding. In het metselverband zijn op de hoekaansluiting met de achtergevel drieklezoren in de koppenlagen verwerkt. In het metselwerk van de rechter gevel en dat van de

aansluitende gevelgedeelten zijn Y-vormige ankers aanwezig met omhoog gebogen toppen. In de topgevel is een rijk bewerkt anker aanwezig dat voorzien is van drie gesmede bloemen. Dit gevelgedeelte zou gezien het baksteenformaat uit de 16de eeuw kunnen dateren. De verwerkte incomplete bakstenen, de hoekoplossing in het metselwerkverband en de aanwezige ankers maken een datering vanaf de 17de eeuw mogelijk.



Afb. 21: Rijk bewerkt anker in de rechter topgevel met uitgesmede bloemen.

### 2.1.2 Gevelopeningen en vensters

In de voorgevel en de aansluitende zijgevels zijn rechthoekige openingen aanwezig die beëindigd zijn met een als anderhalfsteens hoge strekse boog. De openingen in de rechter zijgevel en de keldervensters vormen daar een uitzondering op; deze zijn voorzien van een halfsteens rollaag. In de openingen zijn houten vensters en deuren aangebracht die zijn geplaatst op een halfsteens rollaag afgedekt met een platte laag. De dorpel van het meerruits venster in de topgevel is verbreed door schijnvoegen aan te brengen, waardoor de oorspronkelijke opening dezelfde breedte bezit als de eronder aanwezige memoriesteen (1788). Deze verbreding is niet zichtbaar in de latei en zou vanwege deze reden al vrij snel na de bouw van de topgevel moeten zijn aangebracht. Ook het 4-ruits venster dat zich daarboven bevindt zou later moeten zijn aangebracht. Het aanwezige driehoekige patroon van de aanwezige uitvliegopeningen aan de linker en rechter zijde is door het venster onderbroken.



Afb. 22: Het rechter venster in de voorgevel(links), de binnenzijde van het venster met de katrol en het vervangende veersysteem (midden) en een overkruising van afgeronde rechthoekige roedeprofielen (rechts).

De vensters zijn op de eerste bouwlaag voorzien van schuiframen. zijn dit (5 x(3 + 3)); boven de kelderruimte zijn zogenaemde Franse vensters aanwezig met dubbele naar binnen draaiende

12-ruits ramen. Het venster in de linker topgevel is voorzien van een tussenstijl met twee 8-ruits naar binnen draaiende ramen.



Afb. 23: Het venster in de voorgevel in de opkamer. Links aan de buitenzijde, in het midden de binnenzijde met voorzetraam en rechts een detail van het oorspronkelijke raam met de aansluiting van een roede op het raamhout.

Het venster in de rechter topgevel is voorzien van een 9-ruits raam. Dit ten opzichte van de op de oude foto's afgebeelde brede venster met middenstijl en duimen is versmald inclusief de aanwezig rollagen; de herstelde dagkant met cementmortel is aan de binnenzijde zichtbaar. Op oude foto's is in de schuifvensters een 6-ruits verdeling zichtbaar met brede verticale middenroede. Deze raamindeling die dateert uit het begin van de 19de eeuw lijkt tijdens de al genoemde restauratie te zijn vervangen door de huidige. In de verlaag op de binnenzijde is de nerfstructuur van een moderne houtsoort meranti zichtbaar.



Afb. 24: rechter zijgevel voor (links) en na de restauratie (rechts). Behalve dat de vensterindeling is gewijzigd is het venster in de topgevel versmald tot een 9-ruits venster. Ook de luiken hebben een gewijzigde vorm gekregen.

In de kozijnstijlen zijn verder geen aanpassingen zichtbaar. Waarschijnlijk is de hoogte van de wisseldorpel gereconstrueerd op basis van de bestaande sporen in de stijlen. De vensters zijn op de eerste bouwlaag en in de topgevel van de linkerzijgevel zijn voorzien van luikspinningen. Alle vensters behalve de bovenste in de topgevels bezitten luiken met gehengen op in de kozijnstijlen verankerde duimen; de toppen dan de duimen hebben een peervormige beëindiging. De opgeklampte luiken zijn in geopende stand vorm gegeven als gepaneelde luiken met klampen en spiegelklampen waarin een ojief is aangebracht. Uit oude foto's blijkt dat het venster in de rechter zijgevel twee panelen bezat; de grote vensters in de voorgevel bezaten ook opgeklampte

luiken. De klampen daarvan waren alleen in gesloten toestand zichtbaar; deze luiken waren samengesteld met kraaldelen. Waarschijnlijk zijn tijdens de restauratie in de jaren '70 van de 20ste eeuw alle luiken uniform gemaakt. De vensters met luiken konden allen van binnenuit worden afgesloten. De luiken die vanaf het maaiveld geopend of gesloten konden worden bezitten een smeedijzeren strip die diagonaal over de luiken werd aangebracht en met een bout en borgpen aan de binnenzijde kon worden afgesloten. Door de aanscherping van de onderste gedeelte van de kozijnstijlen zijn de boutgaten en dus ook de bouten met borgpenen verdwenen. Van de vensters die wat lastiger vanaf de buitenzijde te bereiken waren de luiken voorzien van een espagnolet die om de in de boven- en onderdorpels aangebrachte stiften grepen. Door de herstelwerkzaamheden aan de vensters en het vernieuwen van de luiken zijn nu alleen de stiften in de bovendorpels daarvan nog aanwezig. Op oude foto's zijn de espagnoletten op de luiken zichtbaar. Het zadeldak is bekleed met rode oude holle pannen. Langs de topgevels zijn windveren geplaatst.

## 2.2 Aanbouw

De aanbouw onder het lessenaarsdak is ook geheel gemetseld in kruisverband vanaf het maaiveld tot aan de dakvoet. Het metselwerk in rode bakstenen bezit een formaat van 20,5-21 x 9,5-10 x 4,5-4,7 cm en een 10-lagenmaat van 62 cm. Het voegwerk in cementmortel met een grove korrel is platvol gevoegd. In de zijgevels zijn rechthoekige openingen aangebracht die beëindigd zijn met een halfsteens rollaag als latei. In de openingen zijn meerruits schuifvensters, een deuropening en een gietijzeren rondboogvenster aangebracht op een halfsteens rollaag afgedekt met een terugliggende platte laag. De detaillering van de vensters is gelijk aan die van het brede huis. Op een oude foto is in de linker zijgevel al een schuifvenster zichtbaar. Dit venster (3x (2 + 2)) is echter kleiner dan het huidige venster (4x (3 + 3)), maar lijkt wel op de oorspronkelijke plaats te zijn aangebracht. In de achtergevel is een brede opening aangebracht, waarin terugliggend een schuifpui is geplaatst. Het dak boven de opening is ondersteund door een houten onderslag op een tussenstijl met korbelen. Tegen de onderslag is de getimmerde bakgoot op klossen bevestigd. Gezien de aanwezige inkervingen is de eikenhouten stijl een hergebruikt element. Het lessenaarsdak is bekleed met rode oude holle pannen.



Afb. 25: De aanbouw vanuit de omsloten binnentuin met centraal de terug geplaatste schuifpui (links), het in de linker zijgevel aanwezige schuifvenster (midden) en een overkruising van afgeronde rechthoekige roedeprofielen (rechts).

## 2.3 Tuinmuren

De tuinmuren parallel aan de zijgevels van de aanbouw zijn samengesteld vanaf het maaiveld uit bakstenen met een formaat van 20,5- x 10,5 x 5,5 cm en een 10-lagenmaat van 66 cm. De muren zijn met een blokvertanding aangesloten op de verbindende muur aan de achterzijde. Het voegwerk in cementmortel is platvol gevoegd. In deze gevels zijn drie deuropeningen herkenbaar en vijf vensteropeningen beëindigd met een halfsteens hoge rollaag. In de openingen zijn 6-ruits gietijzeren ramen aanwezig met een getoogde bovenzijde; de gemetselde voor de gevel



uitstekende lekdorpel is niet meer aanwezig. De bovenzijde van de muren zijn afgedekt met gesmoorde oude holle pannen, gemetseld in cementmortel.

De verbindende muur is gemetseld in kruisverband vanaf het maaiveld in bakstenen met een formaat van 22-22,5 x 10-10,5 x 4,5 cm en een 10-lagenmaat van 59 cm. Het voegwerk in cementmortel met een grove korrel is platvol gevoegd. De bovenzijde van de trapsgewijs verhoogde muur is afgedekt met gesmoorde oude holle pannen, gemetseld in cementmortel.



Afb. 26: Symmetrisch ingedeelde achtergevel van het voormalige achterhuis (links), een dichtgemetselde staldeur met een uitgehakte steensponning en een duim (midden) waarvan op de rechter foto de verankering zichtbaar is.

De verbindende gevel is symmetrisch ingedeeld met centraal een deuropening, geflankeerd door twee ovale openingen en nabij de aansluiting met de zijmuren twee dichtgezette openingen. De deuropeningen zijn beëindigd met een korfboog-vormige anderhalfsteens hoge rollaag die is afgedekt met een platte laag. In de rollaag van de centrale opening is een sluitsteen aanwezig, waarvan de toplaag is afgeschilferd. De dagkanten van de dichtgezette openingen zijn voorzien van een gehakte steensponning. Ook zijn bij elke dichtzetting twee duimen op een plaat aanwezig die aan de achterzijde zijn voorzien van een draadeind met bout. Het metselwerk van de dichtzetting dat in wild verband en halfsteens dik is uitgevoerd, is gemetseld in bakstenen met een formaat van 22-23 x ... x 5-5,5 cm en een 10-lagenmaat van 63 cm. Het platvolle voegwerk is uitgevoerd met cementmortel. De ovale openingen zijn rondom beëindigd met een halfsteens rollaag. De aanwezige openingen in de tuinmuren verwijzen naar het achterhuis van een boerderij, waarvan de kap is verdwenen. Op oude foto's is de kap nog wel aanwezig en is zichtbaar dat het metselwerk van de verbindende muur met vlechtingen aansluit op de dakvorm. Omdat de vlechtingen niet meer aanwezig zijn is de verbindende muur waarschijnlijk gedeeltelijk afgebroken en op getrapte wijze hersteld met de dakpanafdekkingen. Op één van die foto's is op de sluitsteen het jaartal 1813 of 1815 te lezen (zie afb. 16, links). Dit jaar staat voor de bouw van de verbindende gevel en waarschijnlijk ook van de oorspronkelijke aansluitende zijmuren die rond 1900 zijn vervangen door de huidige muren. Mogelijk behoren de kleine verbouwingen in het brede huis, zoals de verplaatsing van het venster in de voorgevel, de aanpassingen in de topgevel van de linker zijgevel en de modernisering van de schuiframen naar 6-ruits empire vensters tot deze bouwperiode.

## 2.4 Binnenruimte

### 2.4.1 Kelder huis

De half verdiepte kelder bevindt zich tegen de linker zijgevel en de aansluitende voor- en achtergevel van het brede huis. De ruimte is bereikbaar met een gemetselde trap vanuit de naastgelegen ruimte op de eerste bouwlaag. Deze toegang wordt afgesloten met een modern dubbel luik waarop traptreden zijn aangebracht. De geheel afgewerkte ruimte is voorzien van een betonvloer, gestucte wanden en een balkenplafond samengesteld uit balken van 7 x 15 cm met een vloer beschoot van delen dat geheel is behandeld met creosootolie. De balken aan de voorzijde zijn opgelegd op poeren die op hun beurt zijn geplaatst op een versnijding in die wand, waardoor tussen de peren verdiepte wandvlakken ontstaan. In de vlakke achterwand is op dezelfde hoogte een horizontale lijn waarneembaar die net als de versnijding aan de voorzijde mogelijk de aanzet van een gemetseld gewelf zou zijn die deze ruimte overkluisde. De balklaag is opgelegd op twee gecoate stalen onderslagen IPE 200. De afmetingen van de balken en de behandeling wijzen op een vernieuwing van de vloer in het midden van de 20ste eeuw. In de ruimte is een hydrofoor installatie aanwezig.



Afb. 27: Kelderruimte, links naar de voorgevel met het op de versnijding (ter hoogte van de onderzijde van het kelderluik) opgebouwde massieve metselwerk dat uitloopt in penanten als oplegging van de balklaag. Rechts een overzicht van de ruimte naar de linker zijgevel

### 2.4.2 Eerste bouwlaag

De eerste bouwlaag van het huis bezit over de volledige diepte drie vertrekken; tussen het middelste en het rechter is een gang aanwezig die aan de achterzijde omhoog toet dwarsgang. Onder het linker vertrek, de opkamer, met een eigen entree van buiten bevindt zich de beschreven kelder: de opkamer. De middengang achter de entree in de voorgevel is voorzien van een moderne pui waarin dubbele enkelruits tochtdeuren zijn geplaatst. In het gedeelte voor de tochtdeur ligt een schoonloopmat. De vloer van de gang die hier op aansluit is bekleed met rode en blauwe estriksen in tegelverband en gelegd in cementmortel. In het plafond is een balk zichtbaar parallel aan de lengte van de gang dat het beschoot van de zoldervloer ondersteunt. Op de vloer van de rechterkamer en de opkamer is modern laminaat aanwezig. In het middelste vertrek is de vloer belegd met rode en blauwe estriksen in halfsteensverband zodat er diagonale banen ontstaan; de lintvoegen liggen haaks op de voorgevel. Deze vloertegels zijn gelegd in een zandlaag. Op de vloer in deze ruimte zijn aan weerszijden van de deur naar de gang plateaus aangebracht, afgewerkt met rood geschilderde cementpleister en bedoeld voor de plaatsing van kastmeubels. De wanden van de gang en de vertrekken zijn gestuct, behalve de achterwand van het middelste vertrek en achterwand van de dwarsgang; dit is uitgevoerd in wild verband als schoon metselwerk. De plafonds van de drie vertrekken bezitten moer- en kinderbinten. De hoogte van de moerbinten met een in of meer vierkante doorsnede is 28 cm; die van de kinderbinten 9 cm. Boven de opkamer en het middelste vertrek zijn vijf vakken aanwezig; in het derde vak bevindt zich de scheidingmuur met de boezem en de schoorsteen van het middelste vertrek. Van de moerbinten blijken er vier te zijn verankerd met de ankers in de voorgevel. Het

vijfde anker ter hoogte van de muur tussen de opkamer en de middelste kamer moet dan als strijkanker op de kinderbinten zijn aangebracht. In het rechter vertrek zijn drie vakken zichtbaar met twee moerbinten. Hoe de kinderbinten zijn opgelegd in de zijmuren is door de afwerkingen niet zichtbaar. De zijgevel is waarschijnlijk nog voorzien van een strijkint, terwijl de kinderbinten direct in de bunnemuur zijn opgelegd.

Centraal op de linker zijwand van het middelste vertrek is een stookplaats met een schouwboezem aanwezig. Het linker gedeelte van deze boezem vangt de rook op en begeleidt deze naar de schoorsteen; in het rechter gedeelte is de trap naar de zolder aanwezig. Op de gebogen achterwand van de stookplaats onder de boezem zijn tegels aanwezig. In het tegelvlak van de moderne tegels met een historische maat van 13 x 13 cm zijn twee tableaux (3 x 8) van historische tegels opgenomen. Aansluitend is aan de voorzijde en tegelplint aanwezig waarin enkele fragmenten van de historische tegels aanwezig zijn. De decoratie op de tegels blijkt een algemeen voorkomend type en is gedateerd in de periode tussen 1680 en 1930<sup>5</sup>. Uit de hoekdecoratie op deze tegels is een datering tussen 1650 en 1700 af te leiden<sup>6</sup>. Op een oude interieurfoto is deze stookplaats met betegelde achterwand en haardplaat ook zichtbaar. Op deze foto is zichtbaar dat de centraal vijf verticale rijen tegelwerk waren uitgevoerd in zwart gevlamde tegels, waardoor de roetaanslag op de tegels niet opviel. Hoewel de tegels niet meer aanwezig zijn lijken deze tegels vanwege hun sterk gevlamde patroon ook uit de tweede helft van de 17de eeuw te dateren<sup>7</sup>. De stookplaats met boezem lijkt daarmee een gaaf element uit het 17de-eeuwse huis te zijn. Dit wordt versterkt door de gietijzeren haardplaat die voor dit betegelde oppervlak is geplaatst met een steng symmetrische versiering in Lodewijk XIV-stijl.



Afb. 28: Schouwboezem met de betegelde achterwand. Links een overzichtsfoto gedateerd 1956, in het midden een detail van de tegels voorzien van een landschap en hoekornamenten en rechts de haardplaat.

Bron foto links: Beeldband Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers, nr. 1262-1434.

De ruimte in de aanbouw bezit aan de rechterzijde een keuken, badkamer en een toilet. Vanuit de middengang en het middelste vertrek in het brede huis zijn er de openingen met deuren naar de ongedeelde ruimte. Deze ruimte bezit een gelakte parketvloer van smalle delen, gestucte en vertinde wanden en een hellend plafond van gebeitste sporen dat voorzien is van een gebeitst liggend beschot; dit plafond is de constructie van het lessenaarsdak op de aanbouw. De sporen

<sup>5</sup> : Jan Pluis (2013); De Nederlandse Tegel, Decors en benamingen 1570-1930, Primavera Pers Leiden, code A.03.01.17

<sup>6</sup> : Jan Pluis; De Nederlandse Tegel, code C.08

<sup>7</sup> : Jan Pluis; De Nederlandse Tegel, code D.08

zijn ondersteund met een rondhouten gording op twee eikenhouten driehoek-spanten met rondhouten schoren. Onderdelen van deze spantconstructie zijn afkomstig uit hergebruik. Het vertinde wandoppervlak bestaat uit twee gedeelten. Het linker gedeelte is gemetseld in halfsteens verband van een baksteen met een formaat van een standaard dikformaat. In dit metselwerk zijn de balkopleggingen van de moerbinten uit het brede huis zichtbaar met de Y-vormige ankers met omhoog gebogen toppen. Ook is in dit metselwerk

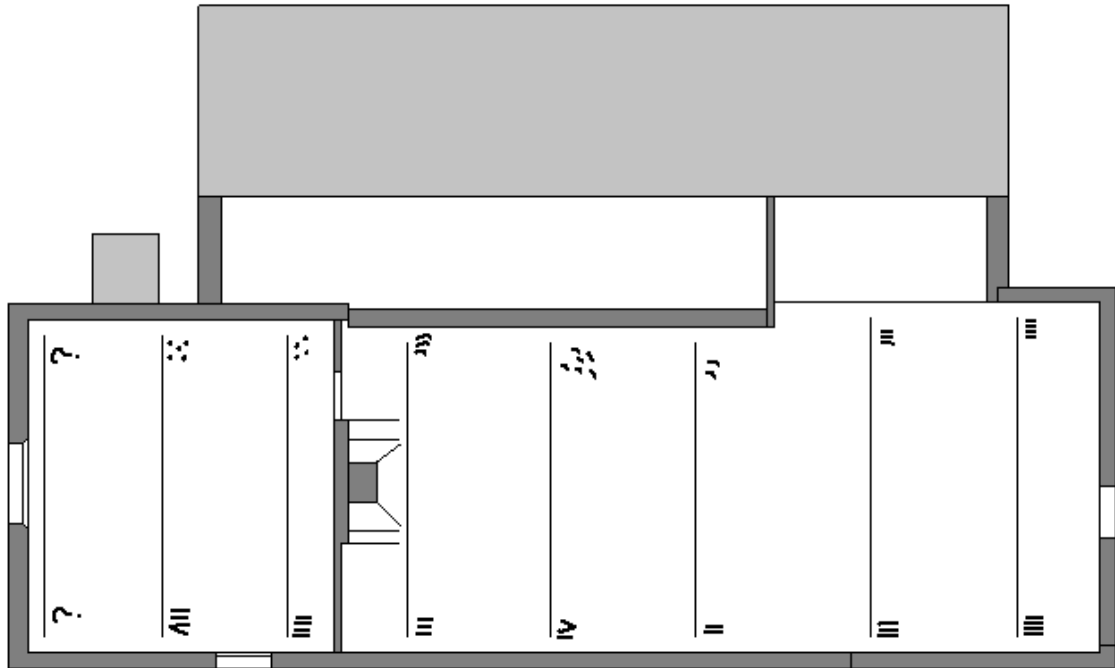


Afb. 29: Dakconstructie in de ongedeelde ruimte met hergebruikte elementen. Rechts het vertinde metselwerk in standaard dik-formaat. In de bovenhoek nog juist de aanzet van het gevelmetselwerk zichtbaar.

een betonnen balk als latei opgenomen. Onder deze latei is centraal de dubbele schuifdeur aangebracht; aan weerszijden van de opening dubbele springt het metselwerk terug. De opening met schuifdeuren verbindt de ruimte met het middelste vertrek in het brede huis. Het rechter gedeelte van het metselwerk is opgebouwd uit twee gedeelten. Het onderste gedeelte tot ca. twee meter hoogte is gemetseld in grote bakstenen met een onregelmatig structuur. Het metselwerk daarboven is uitgevoerd in kruisverband en sluit waarschijnlijk aan bij het metselwerk van de linker zijgevel en de aansluitende achtergevel. In dit metselwerk zijn ook de Y-vormige ankers aanwezig met omlaag gebogen toppen aanwezig. In dit metselwerk is een diagonale naad aanwezig die waarschijnlijk is uitgehakt en gevuld en een platte laag bakstenen als aansluiting op een verdwenen bouwdeel dat tegen de achterzijde van het brede huis stond. Het doorlopende metselverband geeft aan dat dit bouwdeel later is ontstaan dan het brede huis.

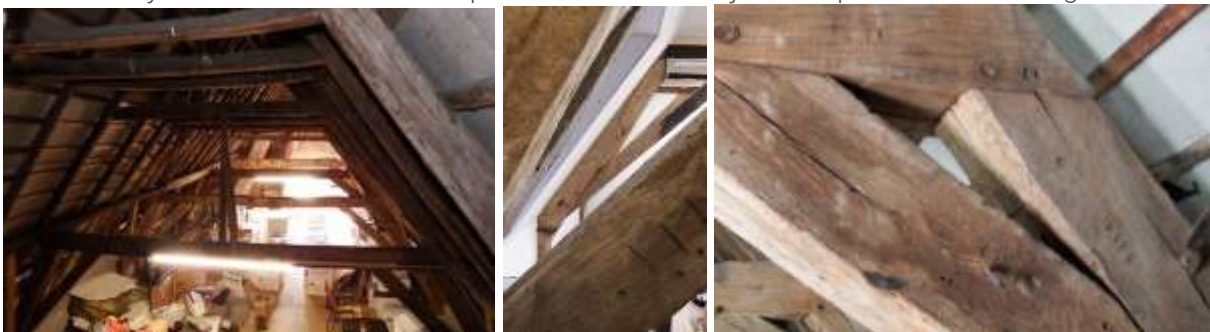
### 2.4.3 Zolder

Via een spiltrap in de muur tussen de opkamer en de middelste kamer is de zolder bereikbaar. De zolder is door diezelfde tussenmuur verdeeld in twee ruimten. In de grote zolderruimte zijn sporen met haanhouten aanwezig die zijn samengesteld uit gekantrecht naaldhout maar ook uit eikenhout. Op de eikenhouten elementen zijn gesneden telmerken zichtbaar met een 16de-eeuwse oorsprong. Dit Vlaamse merkentype geeft het hergebruikte hout in de kapsamenstelling aan. In het vlak van de sporen van het achterdakvlak is een schuin geplaatste regel aanwezig die waarschijnlijk de kilkeperbalk is van een aansluitend dakvlak haaks op de achtergevel.



Afb. 30: Opgenomen telmerken de jukstijl, dekbalk en het korbeel van het juk met de verschillen links en rechts; de merken zijn behalve de meest linkse aangebracht op de voorzijde. De rechte merken vertonen meer overeenkomsten dan de gebogen met puntvormige uitsparingen tot ovale met een guts uitgestoken karakters.

De sporenparen van de gehele kap worden ondersteund door acht dekbalkjukken, voorzien van kleine gehakte telmerken aangetroffen ook met een 16de-eeuwse oorsprong; links recht en rechts krom. In het telmerkensysteem ontbreken de nummer I en V. Op het juk dat tegen de linker zijgevel staat zijn geen merken zichtbaar; mogelijk bevinden zich de merken aan de muurzijde van dit juk. Zes jukken zijn samengesteld uit eikenhout met een kleine doorsnede; de dekbalk heeft een afmeting van ca. 17 x 17 cm. De twee rechter jukken zijn ook samengesteld in eikenhout, nu met een forsere doorsnede; de dekbalk heeft hier een afmeting van ca. 20 x 25-30 cm. Het verschil in de telmerken aan de linker- en rechterzijde is nu gemaakt in de grootte van de karakters. Deze jukken behoren vanwege hun afmetingen en afwijkend telmerkensysteem tot een andere kapconstructie dan de jukken op het linker zoldergedeelte.



Afb. 31: Constructie op de zolder. Links een overzicht naar de rechte zijgevel, in het midden de telmerken op het korbeel i de afgescheiden ruimt achter de schoorsteen en rechts de kleine gehakte merken op het meest rechtse juk.

Alle dekbalken bezitten uitsparingen ten behoeve van de oplegging van kinderbinten. Op de balken met een kleine doorsnede zijn deze met een afmeting van 9,5 x 8 cm, terwijl die in de balken met de grotere doorsnede een afmeting van 9,5 x 8-11 cm is gemeten. Aan de rechterzijde / achterzijde van de dekbalken zijn open opleggingen van de kinderbinten zichtbaar die een aanwijzing zijn voor verkleining van de jukken. Op de dekbalk met het merk III is een toognagelgat zichtbaar naast de oorspronkelijke uitsparing voor de fliering. Aan de bovenzijde

is een afgezaagde pen voelbaar, waarschijnlijk achtergebleven van een jukstijl. Waarschijnlijk was op dit juk mede gezien de verkorting van het huidige juk een tweede juk gestapeld.



Afb. 32: Constructie op de zolder. Links de dekbalk van een juk met de uitsparingen voor kinderbinten en rechts hergebruikte onderdelen, herkenbaar aan de open oplegging van de een kinderbint en een ongebruikt pengat in de fliering

De linker ruimte boven de opkamer is geheel afgewerkt. Op de vloer is modern laminaat aangebracht, de wanden en het plafond zijn gestuct. In de ruimte staan drie dekbalkjukken, waarvan door de afwerking niet zichtbaar is of de dekbalken van de jukken uitsparingen voor kinderbinten bezitten. Omdat de jukken zijn voorzien van identieke een telmerkuitvoering wordt aangenomen dat zij wel aanwezig zijn. In de vakken tussen de jukken zijn tussenbalken aanwezig die met smeedijzeren stroppen zijn opgehangen aan de fliering. Op de twee in de ruimte staande jukken zijn telmerken aanwezig, aan de voorzijde rechte gehakte merken VII en VIII terwijl aan de achterzijde met een guts uitgehakte merken zichtbaar zijn met vijf gaten en vier gaten. De onderdelen uit het juk met telmerk vier lijken bij elkaar te horen, terwijl zeven en vijf niet bij elkaar horen. Door de drie punten als vijf te lezen klopt het wel. Boven dit vertrek bevindt zich nog een bevloerde vliering, waarvan de vloer is bekleed met underlayment.

### 3. Literatuurlijst

#### boeken

Ronald Stenvert, Chris Kolman, Sabine Broekhoven, Ben Olde Meierink en Marc Tenten (2000), Monumenten in Nederland. Gelderland. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist / Waanders Uitgevers, Zwolle

Diverse auteurs (1985); *Restauratie Vademecum*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist/SDU 's-Gravenhage.

Diverse auteurs (2013); *Kastelen in Gelderland*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

H. Janse (1989); *Bouwtechniek in Nederland dl.2, Houten kappen in Nederland 1000-1940*; Delftse Universitaire pers, Delft/Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Jan Pluis (2013); *De Nederlandse Tegel, Decors en benamingen 1570-1930*, Primavera Pers Leiden.

H.J.Versefelt (2003) *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland, 1773-1794*; Heveskes Uitgevers, Groningen

#### internet

Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed [link](#)

Beeldbank Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers; [link](#)

Gelders Archief, toegangen 0463, 0124 en 0456 [link](#)

**Colofon**

Opdrachtgever	R. Mom p/a Wilhelminastraat 39 6942 BJ Didam Tel. -
Objectgegevens	
Object	De Luynhorst Luijnhorststraat 9 6941 RD Didam Tel. -
Kadastraal	Gemeente     Didam Sectie         R Nummer(s)     248
Status object Monumentnummer	Rijksmonument 12871
Eigenaar	Dhr. H. Lankhorst Luijnhorststraat 9 6941 RD Didam Tel. -

© Copyright maart 2021

Kopiëren voor eigen of intern gebruik door de opdrachtgever is toegestaan. Bronvermelding is verplicht. Voor het overige mag niets van dit rapport worden gekopieerd op welke wijze dan ook in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en Adviesbureau Ormel Cultuurhistorie & Bouwtechniek.

Adviesbureau Ormel, Cultuurhistorie & Bouwtechniek  
Ing. J.W. Ormel  
Pallietergaarde 322  
7329 HD Apeldoorn  
Tel. 06-25522255



**Bijlagen:**

- Bijlage I: Redengevende omschrijving
- Bijlage II: Bouwaanvraagtekening 1973

**Bijlage I: Redengevende omschrijving**



**Monumentnummer\*: 12871**

Smallepad 5  
3811 MG Amersfoort  
Postbus 1600  
3800 BP Amersfoort  
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21  
F 033 421 77 99  
E info@cultureelerfgoed.nl

Status: rijksmonument  
Inschrijving register\*: 5 oktober 1966  
Kadaster deel/nr: 1692/163

*Monumentnaam\*\**

De Luynhorst

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Didam	Montferland	Gelderland

<i>Straat*</i>	<i>Nr*</i>	<i>Toev.*</i>	<i>Postcode*</i>	<i>Woonplaats*</i>	<i>Situering</i>	<i>Locatie</i>
Luijnhorststraat	9		6941 RD	Didam		

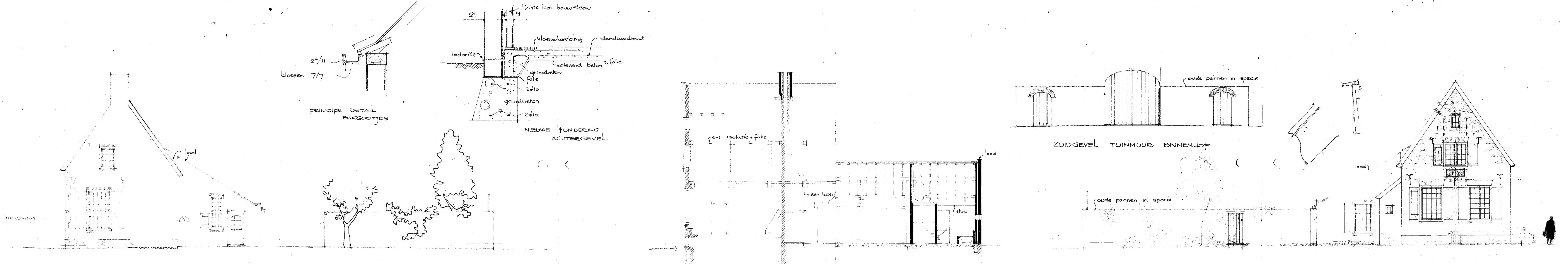
<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kad. object*</i>	<i>Appartement</i>	<i>Grondperceel</i>
Didam	R			248

*Rijksmonumentomschrijving\*\**

Havezathe "De Luynhorst". In 1788 herbouwd met gebruikmaking van 16e eeuws muurwerk. Deels oorspronkelijk interieur. In de gevel gedenksteen met wapen en opschrift.

<i>Hoofdcategorie</i>	<i>Subcategorie</i>	<i>Functie</i>
Boerderijen, molens en bedrijven	Boerderij (M)	

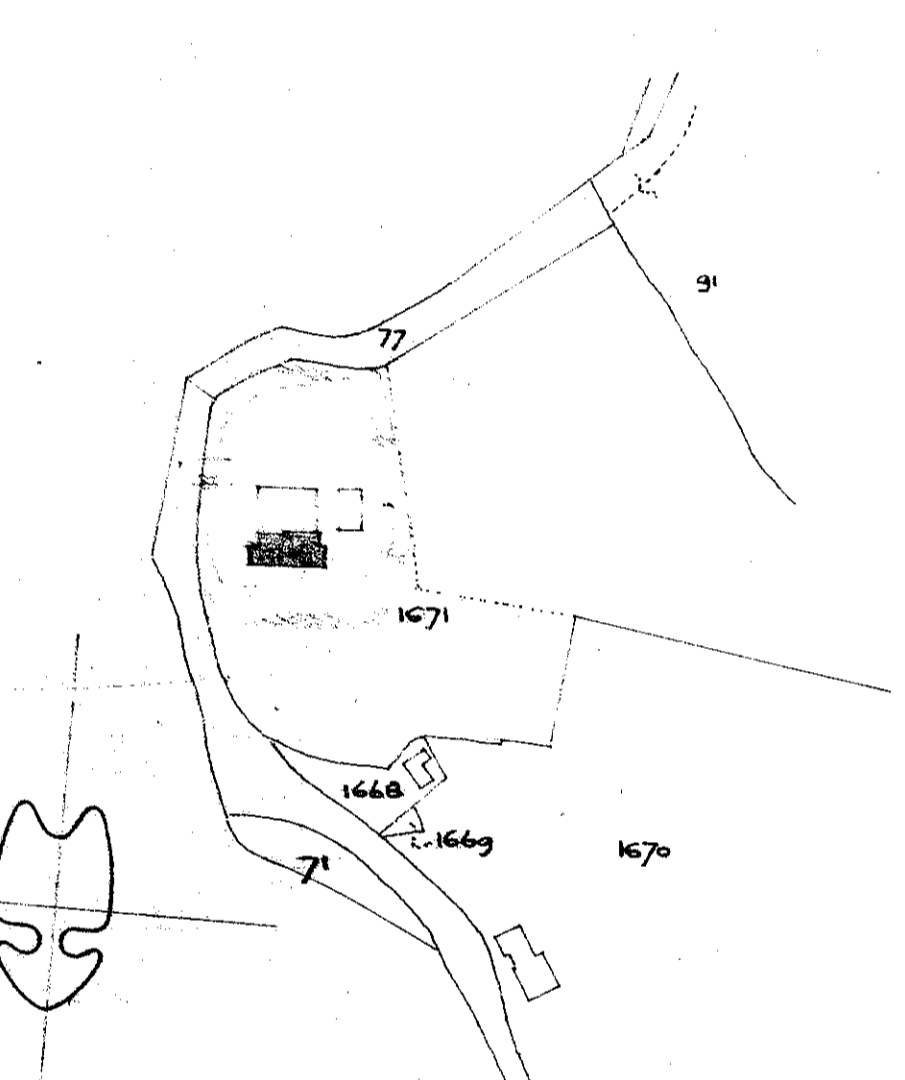
**Bijlage II: Bouwaanvraagtekening 1973**



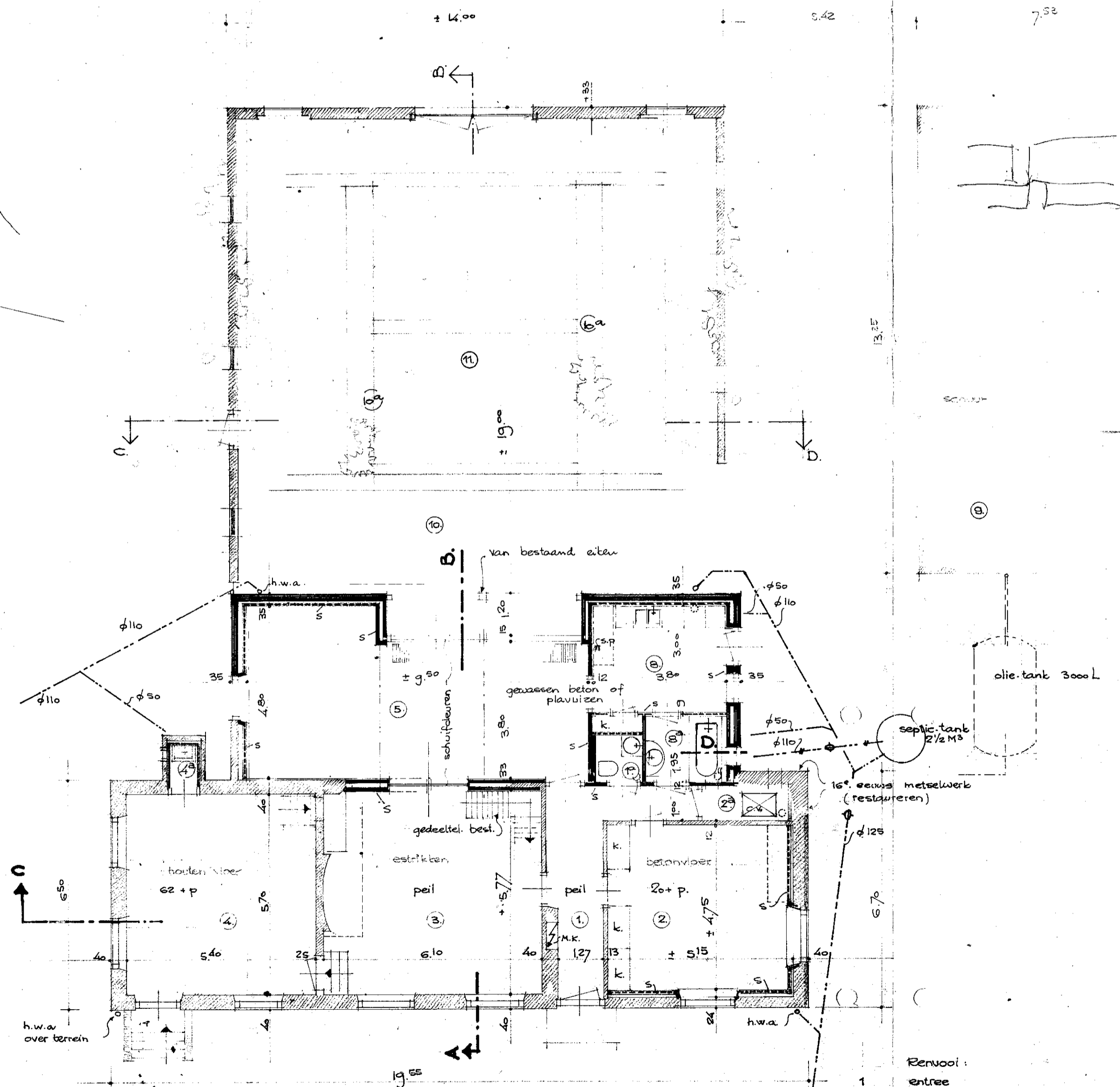
AANZICHT WEST

DOORSN. C-D.

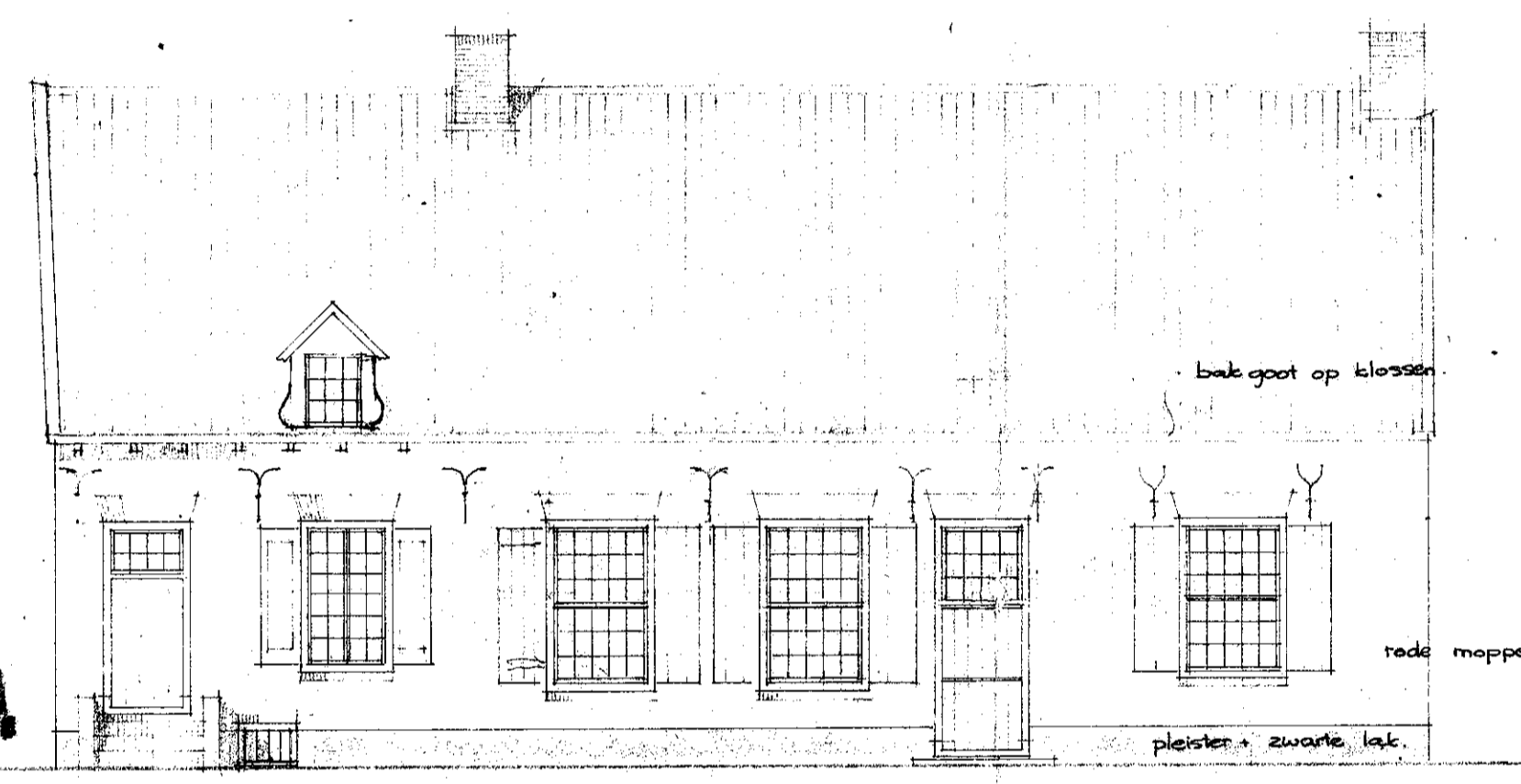
AANZICHT OOST.



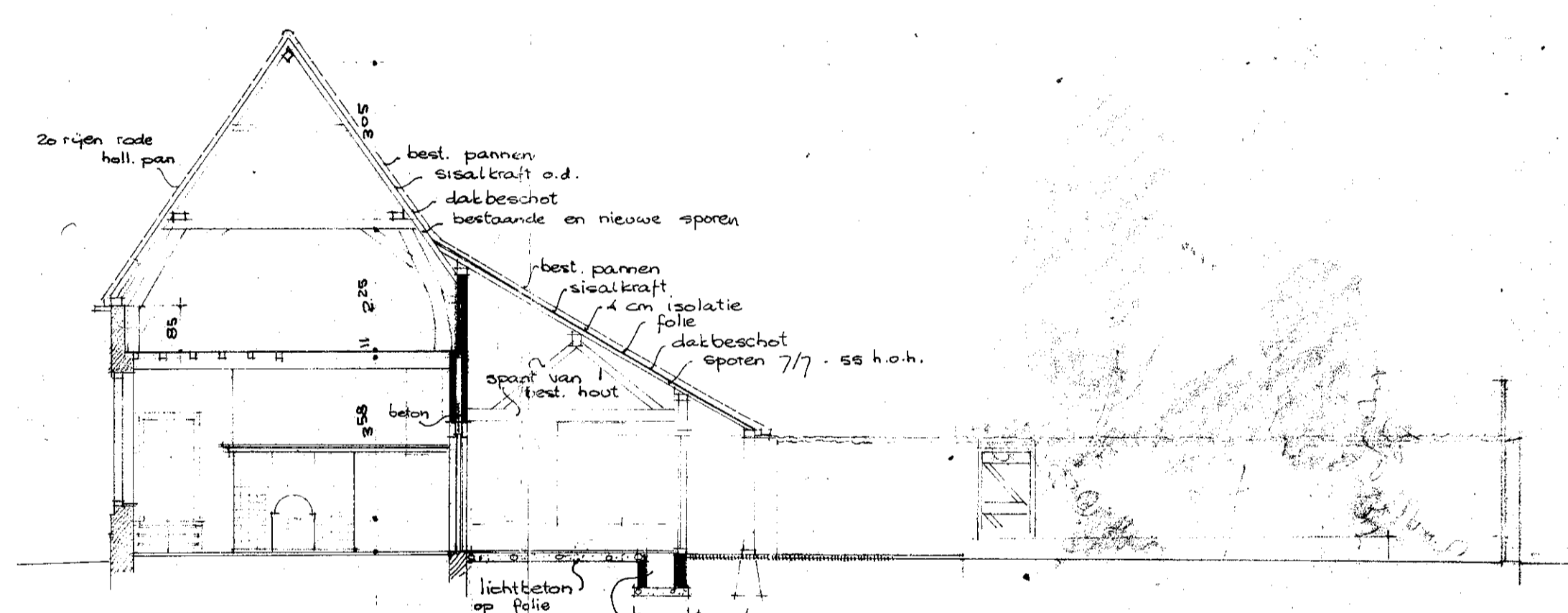
situatie sch. 1:2500  
 bod. gem. Dordrecht  
 bodic B. no. 1471 (ged.)



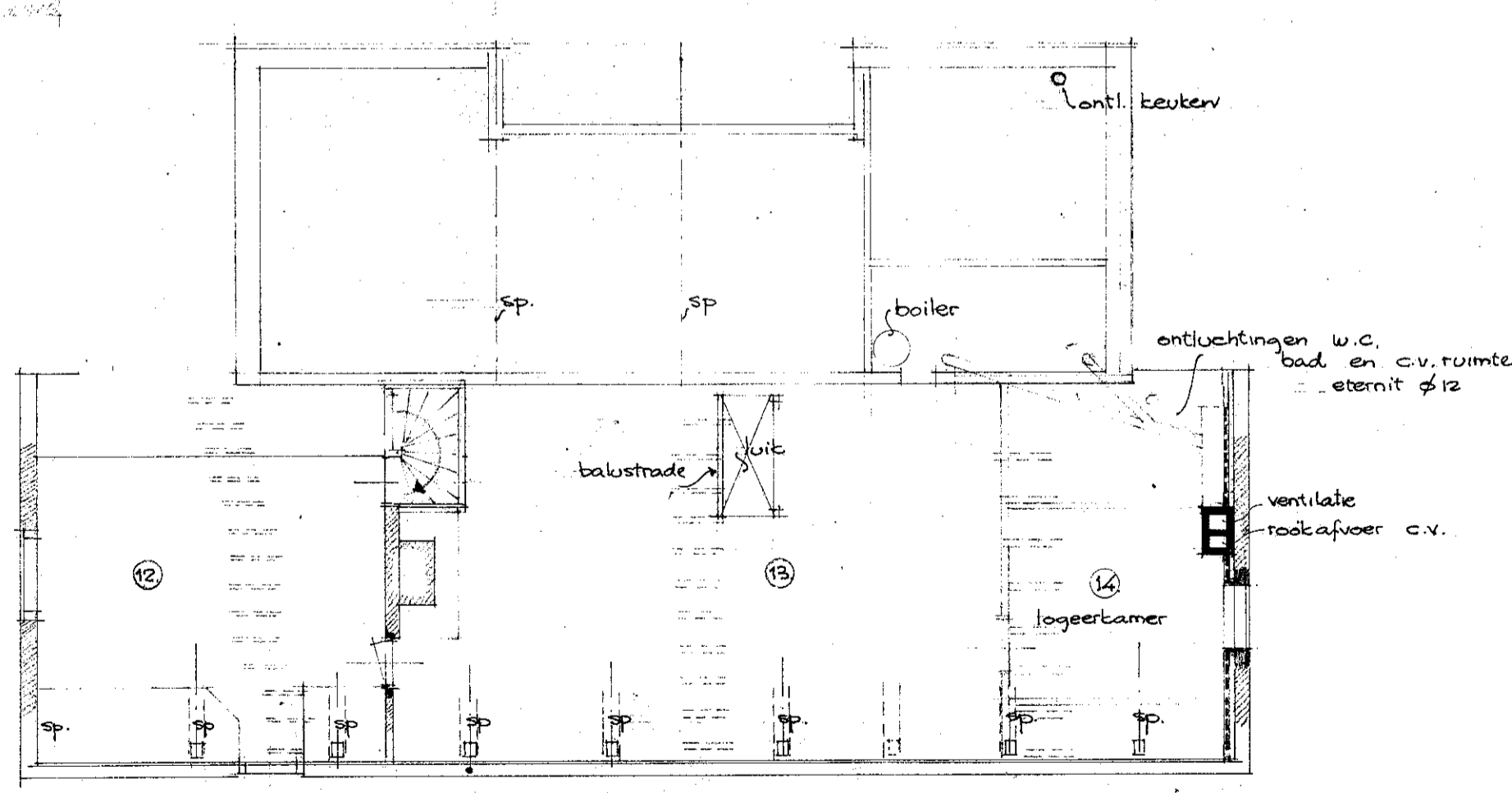
BEGANE GROND.



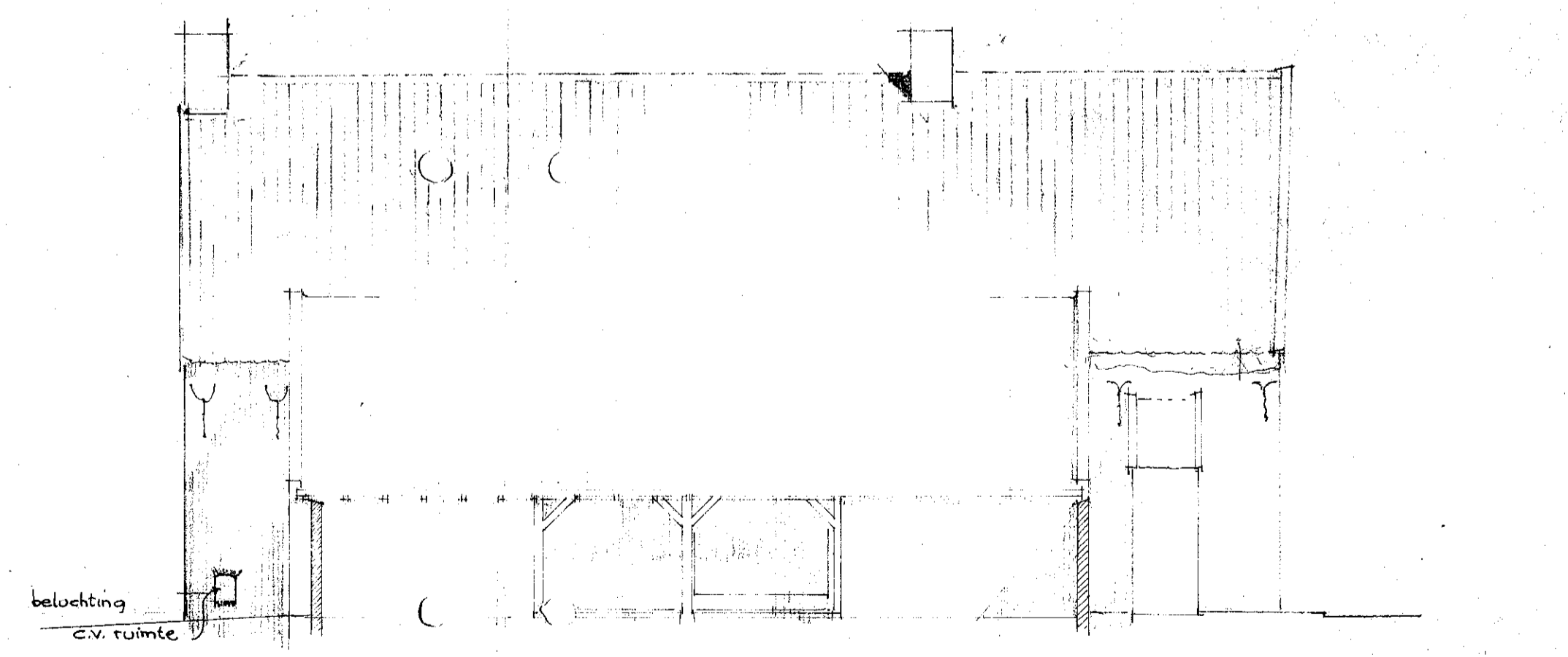
AANZICHT NOORD



DOORSNEDE A-B.



VERDIEPING + BALELAAG.



ZUIDGEVEL WOONHUIS - DOORSN. BINNENHOF

KELDERPLAN.

▨ bestaand metselwerk  
 ▬ nieuw metselwerk  
 S schoon (evt. in afkomende baksteen)  
 - - - - - porie  
 h.w.a. hemelwaterafvoer  
 - - - - - p.v.c. 8" mm. NEN 2672  
 - - - - - ontstoppingstuk  
 sp. schroepplaf

- Bervoor:
- entree
  - sl. kamer
  - c.v. ruimte + werkbast
  - toilet
  - hal, ontvangst. wacht. en speelruimte
  - werkkamer
  - woonruimte
  - trap naar zolder
  - keuken
  - berging
  - badkamer
  - terras
  - bankje, expositie, bloemen en zitten.
  - binnenhof.
  - kamer.
  - zolder

kleuren en materialen:  
 gevels: rood, bestaand  
 pannen: rood  
 kozijnen: lichte zandsteenkleur  
 ramen: wit  
 deuren en luiken: zandgroen  
 houtwerk voormalige stal:  
 donkerbruin gelakt en/of gezeerd/olie.

<b>ALFRED F. MÜLLER</b> ARCHITECT V.B.O. GROESSEN GLD.	HAVEZATHE "DE LUYNHORST", gem. DIDAM, Gld.
	loc. A. Müller, Groessen/Didam. schaal: 1:100 mei '73.